ULUSLARARASI TİCARET VE GEÇİŞ EKONOMİLERİ: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ

Harun BAL
Çukurova ve Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü

1. Giriş

Uluslararası ticaret, gelişme dinamikleri bağlamında 1990'lı yıllarda önemli bir ivme almıştır. Bu gelişme, bir yandan ticaret hacmindeki önemli artışlar diğer yandan da ticaretin yapısal değişimi boyutlarıyla dikkatleri üzerine çekerken, giderek artan hızda olmak üzere bir katılım ve ticaret önündeki engellerin azaltılması olgusu (özellikle uluslararası kuruluşlar ve bölgesel entegrasyonların öncülüğünde) yaşanmaktadır (**Bhagwati, 2002**). Öte yandan, 1990'lı yılların dünya ekonomi tarihi açısından en önemli gelişmelerinden birisi de şimdilerde geçiş ekonomileri olarak adlandırılan eski Doğu Blok'u ülkelerinin kapitalist ekonomik sistemle bütünleşme çabaları bağlamında ortaya çıkmaktadır. Üretim, tüketim, tasarruf, yatırım gibi bir takım ekonomik olguların piyasa ekonomisi enstrümanları çerçevesinde belirlenmesinin hedef alındığı bu sistem değişikliğinin en önemli boyutlarından birisi de sözkonusu ekonomilerin dış ticaret politikası ve gelişmelerinde yaşanmaktadır. Bir geçiş ekonomisi olarak Kırgızistan ekonomisi de bağımsızlık sonrası izlediği dış ticaret politikalarıyla bu konuda önemli adımlar atmış olup, çalışmamız bu süreçleri çeşitli boyutlarda irdelemekte ve tespit edilen sorunlar bağlamında genelde geçiş ekonomileri, özelde ise Kırgızistan ekonomisi bağlamında bazı öneriler sıralamaktadır.

2. Uluslararası Ticaretin Gelişimi Dinamikleri

Ekonomik anlamda tek bir dünya ekonomisine gidiş olarak algılanılan küreselleşme olgusunun en dikkat çekici gerekçe ve göstergelerinden birisi uluslararası ticaretin 1990'lı yıllarla birlikte hızlı artışıdır. Aslında, dünya ticaretinin asıl büyüme dalgası ikinci dünya savaşından sonra başlamıştır. 1950 yılındaki 58 milyar dolarlık dünya ihracatı 1960 yılına kadar yıllık ortalama %7.1 oranında artarak 116 milyar dolara, 1960-70 döneminde ise yıllık ortalama %9.4 oranında artarak 285 milyar dolara ulaşmıştır. 1970-80 arasında ise çok ciddi artışlar sözkonusu olup, yıllık ortalama %20.7 oranında artarak altı katı bir artışla dünya ihracat değeri 1980 yılında 1.989 milyar dolara ulaşmıştır. 1950-80 döneminde dünya ihracat değerindeki ortalama yıllık büyüme %12.3 olmuştur. Bu değerler aynı dönemdeki dünya üretim artışının ve dünya nüfusunun büyümesinin birkaç kat üstündedir (**İyibozkurt, 1983: 26**). 1980 sonrasında uluslararası borçluluk krizinin de etkisiyle (**Bkz. Bal, 2001**), dış ticaretin ortalama büyüme oranlarının artış hızı zayıflamış ve 1980 yılındaki 1.989 milyar dolarlık dünya ihracatı 1990 yılına gelindiğinde iki katından az bir artışla 3.387 milyar dolar olmuştur. 1990'lı yıllar ise dünya ihracatının artış oranının yeniden hız kazandığı ve aynı zamanda önemli bir yapısal bir değişikliğe uğradığı yıllardır. Özellikle enformasyon ve komünikasyon sektörlerindeki gerek üretim gerekse uluslararası ticaretin hızlı gelişmeleri yaşanmıştır (**WTO, 2001: 18**).

Uluslararası ticaretin gelişimini, dünya üretiminin artış oranlarıyla kıyaslandığımızda daha net olarak görebilmekteyiz. Tablo 1 ve 2'den görüleceği üzere dünya ihracat değerlerinin artış hızları 1963-2000 yılları arasında, üretim artış

hızlarının çok daha üstünde bir gelişme seyri göstermektedir. 1993-2000 arası dönemde dünya üretimi yüzde 21 oranında artarken (yıllık ortalama yüzde 2,8), dünya ticareti ise yüzde 73 oranında artmıştır (yıllık ortalama yüzde 8,2) (**DTM, 2002**). Dünya Ticaret Örgütünün (2001) indeks verileriyle aynı olguyu ifade edersek, 1990: 100 kabul edildiğinde ihracat değeri 2000 yılında 181'e kadar çıkarken, Dünya gerçek üretim değeri ise sadece 125'e ulaşabilmektedir.

Tablo 1: Dünya Üretim ve İhracat Değerlerinin Artış Hızları 1963-2000 (% olarak)

	1963-73	1970-79	1980-85	1985-90	1990-94	1995	1996	1998	1999	2000
Üretim	**%6**	**%4**	**%1.5**	**%3**	**%0.5**	**%3.7**	**%4**	**%2.6**	**%4.7**	**%4.2**
İhracat	**%9**	**%5**	**%2**	**%6**	**%5**	**%8.5**	**%4**	**%4.3**	**%5.1**	**%13**

Kaynak: Appleyard ve Field, Int. Economics, 1998 ; World Economic Outlook (Çeşitli Sayılar). WTO Annual Report 2002.

Tablo 2: Dünya Ticaretindeki Gelişmeler 1990-2001 (Milyar dolar)

		İhracat % Değişim				İthalat % Değişim		
	Değer				Değer			
	2001	1990-2000	2000	2001	2001	1990-2000	2000	2001
Dünya	**6162**	**6**	**13**	**-4**	**6439**	**7**	**13**	**-4**
K.Amerika	994	7	13	-6	1410	9	18	-6
L.Amerika	349	9	20	-3	381	12	16	-2
-Meksika	159	15	22	-5	176	15	23	-4
-Diğer L.Amerika	190	6	18	-1	205	9	10	0
B.Avrupa	2484	4	4	-1	2527	4	6	-3
-AB (15)	2290	4	3	-1	2335	4	6	-2
-AB-İçi Tic. Dışı	873	5	7	0	914	5	15	-4
Geçiş Ekonomileri	**285**	**7**	**26**	**5**	**268**	**5**	**14**	**11**
-Mer. Ve Orta Av.	**129**	**8**	**14**	**11**	**159**	**10**	**12**	**9**
-Rusya Fed	**103**	**-**	**39**	**-2**	**54**	**-**	**13**	**19**
Afrika	141	4	28	-5	134	3	5	1
Orta Doğu	239	7	42	-9	174	5	10	4
Asya	1671	8	18	-9	1544	8	23	-7
-Japonya	405	5	14	-16	350	5	22	-8
-Çin	266	15	28	7	244	16	36	8
-IT (6)a	582	10	19	-13	530	9	25	-13

Kaynak WTO Annual Report 2002, s.13. (a): G,Kore, Malezya, Filipinler, Tayvan, Tayland, Singapur.

Uluslararası ticaretteki bu önemli gelişmeler yaşanırken sözkonusu ticaretin; değişen talep, üretim ve ihracat koşullarını da ortaya çıkardığını görmekteyiz. Tablo 3 bu konuda yol gösterici olup, dünya ticaretinin ürün komposizyonunun özellikle son 20 yılda radikal değişikliklere maruz kaldığına işaret etmektedir. Bu bağlamda, tarımsal ürünler, hammaddeler, maden ve mineraller ve demir harici metaller ticaretinin uluslararası ticaretteki payı göreceli olarak gerileme gösterirken (1980 yılındaki %42.4'ten 1999 yılındaki %20.1'e), imalat sanayi ürünlerinin uluslararası ticareti ise göreceli olarak çok önemli artışlara sahne olmuştur (1980 yılındaki %53.9'dan 1999 yılındaki %76.5'e). Kuşkusuz, imalat sanayi içinde de belirli bazı sektörler yükselme göstermiştir. Bunlar özellikle kimyasallar, makine ve ulaşım araçları ve ofis ve telekomünikasyon ürünleri olarak belirtilebilir. Bu sektörlerin Ar-Ge harcamalarına duyarlı, katma değeri yüksek, beşeri sermaye ve teknoloji yoğun alanlar olması dikkat çekicidir. Uluslararası ticaretin söz konusu hızlı artışları ve buna paralel olarak yapısal değişiklikler göstermesinin arkasında birçok faktör sayılabilir.

Bunlar arasında en dikkat çekici olanlar ise ekonomik liberalizmin yükselişi ve bunun ekonomik politikalara yansıması (dışa açılma politikaları), doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hızlanması (WIR 2001'e göre 2000 yılı itibariyle bu değer 1.3 trilyon dolara ulaşmıştır), Doğu blokunun dağılması ve dünya ekonomisiyle entegre olma çabaları, teknolojik değişim ve gelişimin artışı, artan iletişim-ulaşım imkanları, parasal bir mekanizma olarak konvertibilitenin giderek daha çok ülke tarafından benimsenilmesi, GATT-Dünya Ticaret Örgütü ve benzeri kurumsal yapıların uluslararası ticaretin önündeki engelleri azaltıcı etkileri (Bhagwati 2002, günümüz itibariyle gelişmiş ülkelerdeki ortalama gümrük tarife oranlarının gelişmiş ülkelerde %3, gelişmekte olan ülkelerde ise %13'lere kadar gerilediğine işaret etmektedir), bölgesel entegrasyonların gelişimi ve katılan ülke sayılarındaki artışlar ve etkileri sayılabilir.

Tablo 3: Dünya Ticaretinin (İhracat) Ürün Komposizyonunun Yıllar İtibariyle % Dağılımı

	1980	1990	1994	1999
Toplam İhracat*	100	100	100	100
Tarımsal Ürünler	**14,7**	**12,2**	**11,9**	**9,9**
-Gıda	11	9,3	9,3	8
-Ham Maddeler	**3,7**	**2,9**	**2,6**	**2**
Madencilik	27,6	14,3	10,7	10,2
-Maden ve Mineraller	**2,1**	**1,6**	**1,2**	**1**
-Petrol	23	10,5	7,6	7,3
-Demir Harici Metaller	**2,5**	**2,1**	**1,9**	**1,8**
Birincil Ürünler Toplamı	42,4	26,5	22,6	20,1
İmalat Sanayi	**53,9**	**70,5**	**74,3**	**76,5**
-Demir-Çelik	3,8	3,1	2,9	2,3
-Kimyasallar	**7**	**8,7**	**9,3**	**9,6**
-Diğer Yarı Mamüller	6,7	7,8	7,8	7,6
-Makine ve Ulaşım Araçları	**25,8**	**35,8**	**38,8**	**41,9**
+Otomotiv Ürünleri	6,5	9,4	9,6	10
+Ofis ve Telekom. Cihazları	**4,2**	**8,8**	**11,5**	**14,1**
+Diğer Makine ve Ulaşım Araçları	15,2	17,6	17,7	17,8
-Tekstil	**2,7**	**3,1**	**3,1**	**2,7**
-Hazır Giyim	2	3,2	3,4	3,4
-Diğer Tüketim Malları	**5,8**	**8,8**	**9,1**	**9**

*Özelliği belirtilmemiş ürünleri kapsamaktadır. Bu ürünler 1999 yılı dünya ihracatının %3'üne karşılık gelmektedir.
Kaynak: WTO World Trade Statistics (Çeşitli Yıllar) ve Appleyard ve Field (1998)'den yararlanılarak tarafımızca derlenmiştir.

Uluslararası ticaretin gelişimine katkıda bulunan ve yukarıda belirtilen faktörlerin yanında eklenmesi gerekli diğer bir unsurda uluslararası taşımacılık-nakliye hizmetlerinin (lojistik) gelişmesi, yaygınlaşması, uzmanlaşma ve hizmet maliyetlerindeki belirgin azalış olarak ifade edilebilir (**Gökdere 2001; Hummels, 1999**). Bir diğeri ise uluslararası ticaretteki rekabet gücü gelişmeleridir. Uluslararası ticarette başarılı olmanın ön koşulu da şirketler ve ulusal ekonomiler bağlamında üretim yapısının; katma değeri yüksek, gelir ve talep esnekliği hızla artma gösterebilen, nitelikli beşeri sermaye ve teknolojik girdi kullanımı hızla artan, değişen talep koşullarına ve bireysel ihtiyaçlara uyum sağlayabilmesine bağlı hale gelmiştir. Genel üretim yapısının dünya ticaretinin gelişim dinamikleri bağlamında yeniden şekillendirilmesi ve ihracata yönelik bir sanayileşme stratejisiyle bütünleştirilmesi ise bunun ön koşuludur. İhracata yönelik büyüme olgusu ile rekabet gücü oluşturma ve bunu sürekli kılma konusunda yakın zamanların en ünlü örneği Uzak Doğu Asya ülkeleridir.

1960'lı yıllarla birlikte reform sürecine giren bu ülkelerin ihracata yönelik büyüme ve rekabet gücü oluşturma bağlamındaki en büyük başarıları üretim fonksiyonlarında zaman içinde radikal bir değişimi sağlamaları ve bunu uluslararası ticaretin değişen koşullarına ve talep yapısına sürekli uyum sağlayabilecek şekilde sürdürebilmeleridir. Bölge ülkelerinin 1997 yılında başlayan ekonomik krizden yaklaşık iki yıl içerisinde büyük ölçüde çıkabilmelerinin ardında da bu temel yatmaktadır (**Balassa, 1985, 1986**).

Uzak Doğu Asya ülkelerinin üretim yapısını dönüştürerek ihracata yönelik büyümede gösterdikleri yüksek performansın ardındaki temel faktörler ise şöyle sıralanmaktadır; sanayileşme, uluslararası ticaretin önündeki engellerin azaltılması, dış dünyayla çok daha bütünleşik bir yapı oluşturma ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmedeki başarı. Sözkonusu ülkelerin ihracata yönelik sanayileşmede gösterdikleri yüksek performansın önemli bir özelliği de dünya talebinin hızla büyüme gösterebildiği yeni ürünler ve piyasalara yönelik bir dönüşümü başarabilmeleri iken bu sürecin ayrılmaz bir parçası da teknolojik değişim ve yenilenmedir.

Dowling ve Ray (2000)'e göre dünya ithalatının değişen yapısının temel sebepleri ise şöyle sıralanmaktadır; Uluslararası ticaretin toptan eğilimi imalat sanayi ürünlerinde yoğunlaşma ve özellikle hi-tech mallara olan süratle artmasıdır, birincil ürünlerin uluslararası fiyatlarında imalat sanayi ürünlerine göreceli olarak uzun dönemde sürekli bir gerileme sozkonusu olup, hi-tech ürünlerde bu açık daha belirgindir, imalat sanayi ürünlerinde gelişmekte olan ülkeler bağlamında azalan dış ticaret hadleri geçerli olmakla birlikte dış ticaret hadlerindeki bozulmanın etkisi ihracat hacimlerindeki devasa artışlarla fazlasıyla dengelenmektedir, gelişmekte olan ülkelerin imalat sanayi ürünleri dış ticaret hadlerinde yaşanan bozulma özellikle emek yoğun ürünlerde geçerlidir ve hi-tech ve beşeri sermaye yoğun ürünlerle kıyaslandığında daha güçlüdür.

Uzak Doğu ülkelerinin en büyük başarıları ihracatlarında bu dönüşümü başarabilmeleridir, bir diğer önemli gelişme ise, gelişmekte olan ülkelerin hemen hepsinin ihracat yapılarının imalat sanayi ürünlerine yönelmesi iken, bu ülkelerin kendi aralarındaki belirli imalat sanayi malları için giderek şiddetlenen ve kar marjlarını azaltan bir uluslararası rekabetinin varlığıdır.

3. Geçiş Ekonomileri ve Uluslararası Ticaret

Geçiş ekonomileri terimi iktisat literatürüne 1980'lerin sonundan itibaren girmiştir. Halen de devam eden bir süreci ifade etmek üzere 25 ülke ekonomisini (bazı Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, Baltık ülkeleri ve Eski Sovyetler Birliği üyesi ülkeleri CIS-BDT), tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Bu ülkelere bazı durumlarda Kamboçya, Çin, Laos ve Vietnam da ilave edilmektedir. Sözkonusu ekonomiler için geçiş sürecinin içeriği başlıca dört alanda yoğunlaşmaktadır. Bunlar (**IMF, 2000**); Liberalizasyon, makro ekonomik stabilizasyon, yeniden yapılanma ve özelleştirme ile yasal ve kurumsal reformlardır. Kuşkusuz bu sürecin önemli halkalarından birisi de dış ticaret politikaları olup, dünya ekonomisiyle bütünleşme ve genel bir liberalizasyon bağlamında dış ticaretin serbestleştirilmesi ve teşvik edilmesi özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren benimsenilmiştir. Hemen hemen tüm geçiş ekonomilerinin özellikle son yıllarda bu bağlamda aktif politikaları sözkonusudur. Ancak, Doğu Blok'u dağılmadan önce birlik içi ticaret çerçevesinde oldukça önemli miktarlarda dış ticaret yapan sözkonusu ekonomilerde birliğin dağılmasının ardından üretim yapısında ortaya çıkan şok düşüşler, 1990'lı yılların son çeyreğine kadar dış ticareti de olumsuz etkilemiştir (**Bkz. Tablo 4**). Bu süreci olumsuz etkileyen önemli bir gelişme de bölge ülkelerinde önemli bir çöküşe neden olan 1998 yılındaki Rusya krizi olmuştur (**Abazov, 2000: 36, 48**).

3.1. Geçiş Ekonomileri, Ekonomik Büyüme ve Uluslararası Ticaret İlişkisi

Geçiş ekonomilerinin dış ticaret politikaları başlangıç dönemlerinde önemli bir karmaşa arzetmiştir. Bu dönemde değişik boyutlarda olmakla birlikte ülkelerin dış ticarete açılmalarında önemli sorunlar ve engeller sözkonusuydu. Michalalopoulos ve Tarr (1996) bu problemleri şöyle özetlemektedir; İhracat kısıtlamaları (kota, vergi ve döviz kısıtlamaları bağlamında), ithalat kısıtlamaları (özellikle örtük kısıtlamalarla), uluslararası ödeme zorlukları (döviz yetersizlikleri, ve dönüştürme zorlukları çok önemli boyutlardaydı), dış ticaret hadleri şokları (enerji ve ham madde fiyatlarındaki önemli gerilemeler), devletler eliyle yürütülen takas ve benzeri ticaret şekillerinin olumsuz etkileri.

Geçiş sürecinin başlangıç evreleri diyebileceğimiz bu dönemde yukarıdaki faktörlerin dış ticareti olumsuz etkilemesi kesin olmakla birlikte en önemli etki ülke ekonomilerinin üretim kapasitelerinde ortaya çıkan şok gerilemelerdir. Sözkonusu şok gerilemelerin en önemli sebebi ise SSCB döneminde üye ülkelerin birbirlerine son derece bağımlı bir üretim yapısının merkezi planlama tarafından tesis edilmesiydi. Bu bağımlılık birligin dağılmasıyla birlikte üretim zincirlerinin aniden kırılmasına neden olmuştur (**Bkz. Koichuev, 2001, 2002**). Ekonomik yapılardaki bu genel çöküş 1990'lı yılların ikinci yarısına kadar devam etmiş ve ancak bu tarihlerden sonra sözkonusu ekonomilerde farklı oranlarda olmak üzere yeniden bir üretim artışı yaşanmaya başlayabilmiştir. Üretim artışlarının yeniden başlamasına rağmen halihazırdaki üretim düzeyleri 1990 öncesi değerlerin oldukça gerisindedir. Fischer ve Sahay (2000) tarafından yapılan bir çalışmaya göre üretim düzeyi 1989:100 olarak baz alındığında geçiş ekonomilerinin en yüksek performansına sahip Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri için bu değer 1999 yılında 92 olurken, diğer eski SSCB (günümüzde Bağımsız Devletler Topluluğu BDT-CIS olarak ifade edilmektedir) ülkelerinde ise sadece 56.5'e karşılık gelmektedir. Geçiş ekonomilerinde üretim ve büyüme düzeylerindeki bu farklılık ise ayrıca dikkat çekicidir. Çeşitli çalışmalar (**Fischer, Sahay ve Vegh, 1996; Hernandez-Cata, 1997; Havrylysyhyn, Izvorski ve Rodeon, 1998; Fischer ve Sahay, 2000**) genellikle U şeklindeki geçiş dönemi büyüme yapısı ve ülke grupları arasındaki büyüme farklılıkları üzerinde yoğunlaşmıştır. U şeklindeki büyüme yolu genellikle geçiş dönemi büyüme dinamiklerine bağlanırken, ülkeler arasındaki farklılıkların nedeni başlangıç koşulları, geçiş stratejileri, dış yardım, doğrudan yabancı sermaye girişi ve reform (liberalleşme) seviyesine bağlanmaktadır. Ancak, bu faktörler dikkate alınsa dahi, ülkelerin büyüme performansları birbirinden farklı olmaktadır. Çünkü, her ülkenin bu faktörler açısından gösterdiği etkinlik birbirinden farklıdır. Aynı politikalar, aynı başlangıç koşulları, aynı reformlar farklı ülkelerde farklı sonuçlar vermiştir. Bunun nedeni her ülkenin bu faktörlerin etkinliğini belirleyen kurumsallaşma düzeyi ve uygulama etkinliğinin farklı olmasıdır (**Balcılar, 2002**).

Deliktaş ve Balcılar (2002)'ye göre geçiş ekonomilerindeki 25 ülkede l991-2000 döneminde büyük bir teknolojik gerileme yaşanmış olup, toplam faktör verimliliği yıllık ortalama %-16.2 olarak gerçekleşmiştir. Balcılar (2002) ise bu konuda şu bulgularına işaret etmektedir; "Eski Sovyetler Birliği'nin dağılımını izleyen dönemde bu sistemden ayrılan ülkelerin piyasa ekonomisine geçiş için benimsedikleri stratejiler birbirlerine bazı yönlerden benzer diğer yönlerden oldukça farklı olmuştur. Benzer strateji ve politikalar her ülkede aynı sonucu doğurmamıştır. Özellikle, ekonomik büyüme açısından ülkeler arasında kolay açıklanamayan farklar ortaya çıkmıştır. Aynı politikaların farklı kurumsallaşma ortamlarında farklı sonuçlar yarattığı görülmüştür. Kurumsallaşma açısından daha başarılı ülkelerin ekonomik büyüme açısından daha üstün olduğu gözlemlenmiştir."

Üretim düzeylerindeki gerilemeler ve farklılıklar için önemli bir gerekçe ise geçiş ekonomilerinin özelleştirme sürecinde yaşadıkları problemler ve başarısızlıklar bağlamında yaşanmıştır. Bu süreçte özelleştirme yöntemleri, hızı ve yönetim problemleri belirgin etkilerde bulunmuştur (**Bkz. Deliktaş 2002 ve Tandıcıoğlu 2002**). Fiilen bu ekonomilerde özelleştirilmiş olmasına rağmen binlerce sanayi tesisinin çürümeye terkedilmiş olması ve başka alanlardaki üretim birimlerinin de benzer kaderleri farklı boyutlarda halen yaşamaları bu açıdan dikkat çekici bir durumdur.

3.2. Geçiş Ekonomileri ve Uluslararası Ticaret Politikaları

Geçiş ekonomileri yukarıda belirtilen ve kuşkusuz arttırılabilecek (corruption, iç karışıklıklar, siyasi problemler vb. gibi) problemler çerçevesinde bağımsızlık öncesi üretim seviyelerinden (kendi aralarında önemli farklılıklar taşımakla birlikte) oldukça gerilere gitmişlerdir. Kuşkusuz üretim düzeylerinde yaşanan bu önemli gerileme ise ihracatı ve ithalatı olumsuz etkileyen en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Tablo 4 geçiş ekonomilerinden BDT üyelerinin 1991, 1994 ve 2000 yılına ait dış ticaret rakamlarını özetlemektedir. Tablo 4'ten görüleceği üzere dış ticaret rakamları aradan on yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen başlangıç değerlerinin oldukça gerisindedir.

Ancak bu durum geçiş ekonomileri için bir dış ticaretten uzaklaşma olarak ta algılanılmamalıdır. Tam tersine özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren geçiş ekonomilerinin uluslararası ticarete giderek artan bir katılımından sözedilebilir (**Bkz Tablo 2**). Bu bağlamda geçiş ekonomilerinin dünya ekonomisiyle entegrasyonu için çok önemli bir adım da Dünya Ticaret Örgütüne (**DTÖ-WTO**) üyelik konusunda attıkları adımlardır. Hemen hemen tüm geçiş ekonomileri DTÖ'ye üyelik başvurularını tamamlamış, çoğunluğu da üyeliğe kabul edilmişlerdir. 15 Nisan 2002 tarihi itibariyle DTÖ'nün tam üyesi olmuş geçiş ülkeleri şunlardır; Kırgizistan, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya, Gürcistan, Moldovya, Estonya, Letonya ve Litvanya. DTÖ'nün henüz tam üyesi olamamış geçiş ülkeleri ise şunlardır; Arnavutluk, Makedonya, Azerbeycan, B.Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Özbekistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna (**WTO, 2002**).

Kuşkusuz bu gelişme geçiş ekonomilerinin uluslararası piyasalara ulaşabilmeleri için çok önemli fırsatlar vermektedir. Ayrıca kabul edilen yükümlülükler çerçevesinde de ticari liberalizm hızla genişlemekte ve ekonomik bozulmalar (distortions) azaltılarak etkinliğin arttırılmasına yardımcı olmaktadır. Dünya ekonomisiyle artan entegrasyon ise sözkonusu ülkelerde bölge içi ticaretin yanısıra bölge dışı ticaretin de hızla artmasına yardımcı olmaktadır (**Wang, 1996: 22**).

Geçiş ekonomilerinin uluslararası ticaret bağlamında son yıllarda attıkları önemli bir adım ise tarihsel birliktelik sebebiyle kendi aralarında ticareti teşvik edici bölgesel entegrasyon anlaşmalarına hız vermeleridir. 1994 Yılında Kırgizistan, Özbekistan ve Kazakistan arasında imzalanan Ekonomik Birlik Anlaşması ve 1996 yılında Kırgizistan, B.Rusya, Rusya, Kazakistan ve Tacikistan arasında imzalanan Gümrük Birligi Anlaşması bunlar arasındaki önemli örneklerdir. Ayrıca Rusya'nın girişimleriyle Eski SSCB Cumhuriyetleri arasındaki siyasi içerikli BDT-CIS anlaşması da giderek siyasi bir işbirliği anlaşmasından çıkarılıp ekonomik ve siyasi bir anlaşmaya doğru dönüştürülmeye çalışılmaktadır (**Bkz. IMF, 2000; DEİK 2002**).

Tablo 4: BDT-CIS Ülkelerinde Dış Ticaretin Gelişimi (1991-2000) (Milyon Dolar)

	İhracat 1991	İthalat 1991	İhracat 1994	İthalat 19994	İhracat 2000	İthalat 2000
Ermenistan	1.882	3.766	411	750	300	885
Azerbeycan	6.167	6.347	734	1.280	1.750	1.390
B.Rusya	19.977	21.640	6.965	9.448	7.380	8.485
Estonya	2.574	3.013	373	623	3.175	4.255
Gürcistan	2.463	3.900	319	1.126	330	725
Kazakistan	12.008	15.874	7.012	8.239	9.140	5.050
Kırgizistan	3.470	3.628	705	857	505	555
Letonya	4.046	4.197	577	1.082	1.865	3.190
Litvanya	5.211	6.365	831	1.293	3.810	5.455
Moldovya	2.552	5.019	1.221	2.058	470	775
Rusya	115.355	61.227	37.376	27.272	105.200	45.500
Tacikistan	1.886	3.662	341	538	780	675
Türkmenistan	4.883	2.646	2.678	1.414	2.700	1.400
Ukrayna	43.147	60.872	15.887	19.754	14.575	13.955
Özbekistan	9.228	11.715	3.118	3.322	3.010	2.810
BDT-CIS	234.851	213.869	78.548	79.055	154.990	95105

Kaynak: World Development Indicators (Çeşitli yıllar).

Geçiş ekonomilerinin tüm bu gelişmeler çerçevesinde uluslararası ticarete açılmaları özellikle son yıllarla birlikte meyvelerini vermeye başlamış olup, toplam rakamlardaki gelişmeler de bu açıdan dikkat çeker olmuştur. Tablo 4 geçiş ekonomilerinden sadece BDT-CIS ülkelerine ait dış ticaret verilerini özetlemektedir. Buna göre, ekonomik çöküşün en dip yıllarından biri olan 1994 yılındaki 157.603 milyar dolarlık dış ticaret hacmi (bu yıla ait dış ticaretin önemli bir bölümü BDT içi ticarettir), 2000 yılı itibariyle 250.095 milyar dolara ulaşmıştır. Geçiş ekonomilerinin tümü açısından bakıldığında ise durum daha nettir. Buna göre geçiş ekonomilerinin 2001 yılı toplam ihracat değeri 286 milyar dolara ve dünya ihracatı içindeki değeri ise %4.8'e; 2001 yılı toplam ithalat değeri 267 milyar dolara ve dünya ithalatı içindeki değeri ise %4.3'e yükselme göstermiştir (**WTO, 2002: 72**).

Geçiş ekonomileri ve dış ticaret bağlamında Tablo 2'de kısmen izlenebilen bazı veriler ise Tablo 5'te GSYİH verileriyle de mukayeseli ve detaylı olarak gösterilmektedir. Tablo 5'ten görüleceği üzere sözkonusu ekonomilerde dış ticaretin büyüme hızı (gerek değer, gerekse hacim olarak) GSYİH büyüme hızından ortalama olarak dört katı civarında daha fazla bir gelişme hızı göstermektedir. Ayrıca bu gelişmenin son iki yılda dünya dış ticaretinde gözlenen daralmaya rağmen ortaya çıkması da bir başka dikkat çekici gelişmedir. Bu gelişmede özellikle Baltık ülkeleri ortalamanın üstünde bir gelişme göstererek dikkat çekerken, 2001 yılındaki dünya ticaretinin genel daralışına rağmen ihracatlarını %10'un üzerinde arttırabilen dört ülke de öncü rolü oynamaya devam etmektedirler. Bunlar; Polonya, Çek Cumhuriyeti, Ukrayna ve Romanyadır. Geçiş ekonomileri için belirtilmesi gerekli önemli bir diğer noktada sözkonusu ülkelerin dış ticaretinin yönünün de (dış ticaret partnerleri) giderek çeşitlenme göstermesidir. 1990 öncesi dönemde birlik dışı ticaretin sıfıra yakın olduğu düşünülürse bu gelişme de dünya ekonomisiyle entegrasyon bağlamında geçiş ekonomileri için önemli bir gelişme olarak ifade edilebilir (**Bkz. WTO Annual Report, 2002**).

Tablo 5: Geçiş Ekonomilerinde GSYİH ve Dış Ticaret 1995-2001 (Yıllık % Değişme)

	1995-2000	1999	2000	2001
GSYİH	2.2	3.7	6.5	4.4
İhracat (Değer)	8	0	26	5
İthalat (Değer)	6	-12	14	11
İhracat (Hacim)	7	-2	17	8
İthalat (Hacim)	8	-9	16	14

Kaynak: WTO Trade Statistics 2002, s. 14.

3.3. Geçiş Ekonomileri ve İhracat Performansları

Geçiş ekonomileri için ihracat artışları ve ihracat performansının önemi aslında tahmin edilenin de üstündedir. Çünkü bu ülkelerin döviz gelirleri yeterince çeşitlenememiştir ve dış finansman imkanları da aynı şekilde çok kısıtlıdır. Zira, bu ülkelerin çoğunluğu için ihracat dışında döviz geliri ya yoktur, ya da çok azdır. Örneğin işçi dövizi gelirleri, turizm gelirleri, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları gibi kalemlerin toplam döviz gelirleri içindeki yeri çok düşüktür. Dış borçlanma imkanları da aynı şekilde genellikle resmi kalkınma finansmanları gibi çoğu kez şartlılık içeren ve piyasa borçlanma imkanlarını harekete geçirebilmede sınırlı etkileri olan dar bir finansman grubu ile sınırlıdır. Halbuki bu ülkelerde bağımsızlık sonrası yeniden yapılanma için önemli miktarlarda dış borç kullanılmak zorunda kalınmıştır. Ayrıca, bu ülkelerin dış borçluluk rasyoları da genellikle olumsuz bir seyir izlemektedir (**Bkz. Egeli ve Emsen 2002 ; Bangura ve diğ. 2000**). Kuşkusuz, dış borçların geri ödenebilmeleri için en önemli döviz geliri de ihracattır. Ayrıca ihracattaki artışlar ekonomik büyümeyi de pek çok açıdan harekete geçirici (üretim, yatırım, istihdam ve ithalat kapasitelerinde artış gibi) içsel dinamiklere sahiptir (**Bkz. Balassa, 1985, 1986; Kazgan, 1988**).

Tablo 6, 7 ve 8, geçiş ekonomilerinin ihracat performanslarını gözleyebilmek için oluşturulmuştur. Herhangi bir ülke için ihracat performansı verileri aynı zamanda ilgili ülkenin üretim fonksiyonu hakkında da önemli bir bilgi kaynağı olduğundan bu verilere bakılarak fiili üretim seviyesi ve gelecekteki potansiyel üretim seviyesi hakkında yorumlar yapılabilir. 1990 öncesi Sosyalist ülkelerin mirasçısı şimdiki geçiş ekonomilerinin fiili üretim yapısı tüm dönüşümlere rağmen, halen ağırlıklı olarak sosyalist sistemin devamı bir yapı arzetmektedir. Geçmiş dönemlerdeki üretim ve sanayi yapısı ise tüketim maddeleri üretimini önemsemeyen, rekabeti dışlayan ve ağır sanayi ile savunma sanayini ön plana çıkaran klasikleşmiş bir sanayileşme modeliydi. Bunun sonucunda geçiş ekonomilerinin genel üretim ve ihracat profili, teknolojik derinliği az, işgücünde teknolojik derinlik kazanmış sektörler ile hammadde ve doğal kaynaklardan oluşmaktadır. Bu ise geçiş ekonomilerinin üretim-ihracat yapısının asıl olarak hammadde ve doğal kaynaklar ile teknolojik derinliği az geleneksel (emek-yoğun) sektörlerle, kısmen sermaye yoğun sektörlerde yoğunlaştığını göstermektedir. Aslında bu konudaki verilere ilk aşamada bakıldığında ve geleneksel ihracat performans verileriyle (Dünya Bankasının geleneksel ihracat sınıflandırması böyledir ve Tablo 6'da gösterilmiştir) konuya yaklaşıldığında geçiş ekonomileri için ihracat performansı bağlamında pek çok şey olumlu bir izlenim vermektedir. Hatta önceki bölümlerde aktardığımız dünya ticaretinin gelişim dinamiklerine neredeyse paralel ve olumlu yönde bir gelişimden dahi sözedilebilir. Dolayısıyla ihracat performansı bağlamında Dünya Bankasının geleneksel sınıflandırması yeterince açıklıktan uzak olarak ifade edilebilir (imalat sanayi ürünleri ihracatı bu sınıflandırma şekliyle ele alındığında geçiş ekonomilerinin çoğunluğu için ortalama olarak %60'ın üzerinde seyretmektedir ki, gerçek durumu yansıtmaktan uzaktır). Bu bağlamda Tablo 7 hazırlanmıştır.

Tablo 6: Geçiş Ekonomilerinde Dünya Bankasının Geleneksel Sınıflandırmasıyla İhracatın Yapısı (Milyon Dolar ve %Olarak)

	İhracat 2000 (Milyon $)	Gıda	Tarımsal Ham Maddeler	Yakıtlar	Maden ve Metaller	İmalat Sanayi
Ermenistan	300	14	5	11	22	43
Azerbeycan	1.750	3	2	85	2	8
B.Rusya	7.380	7	4	20	1	67
Estonya	3.175	8	9	4	6	73
Gürcistan	330	-	-	-	-	-
Kazakistan	9.140	7	1	54	18	20
Kırgizistan	505	16	6	12	6	60
Letonya	1.865	6	29	2	6	56
Litvanya	3.810	12	5	21	2	60
Moldovya	470	62	3	0	1	33
Rusya	105.200	1	3	51	9	22
Tacikistan	780	-	-	-	-	-
Türkmenistan	2.700	0	10	81	0	7
Ukrayna	14.575	-	-	-	-	-
Özbekistan	3.010	-	-	-	-	-
Arnavutluk	260	7	6	2	4	82
Bulgaristan	4.725	10	3	12	13	57
Çek Cumh.	29.000	4	2	3	2	88
Hırvatistan	4.390	9	5	11	3	73
Macaristan	28.090	7	1	2	2	86
Polonya	31.650	8	2	5	5	80
Romanya	10.365	3	5	7	7	77
Slovakya	11.905	4	2	5	3	85
Slovenya	8.733	4	2	1	4	90

Kaynak: World Development İndicators 2002'den derlenmiştir.

İhracat ürünlerinin yapısı bağlamında Tablo 7' den görüleceği üzere geçiş ekonomilerinin ihracat performansları bazı ülkeler dışarıda bırakıldığında büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik ihracat ürünlerinin yapısının ağırlıklı olarak birincil ürünler, doğal kaynak içeriği yoğun imalat sanayi ürünleri ve emek yoğun imalat sanayi ürünlerinden oluşmasıdır. Bu yapı ise dünya ticaretinin gelişim dinamiklerinden uzaktır ve aslında uluslararası rekabet gücü bağlamında da zayıf bir karakter arzetmektedir. Geçiş ekonomileri arasında teknoloji yoğun ve beşeri sermaye yoğun imalat sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içerisinde yoğunlaştığı ülkeler ise az sayıda olup, Tablo 7'den gözleneceği üzere bunlar asıl olarak Doğu Avrupa ülkeleri olup; Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Estonya, Romanya, Bulgaristan ve Litvanya'dır. Uluslararası rekabet gücü oluşturabilme ve geleceğe ilişkin olumlu performans gösterme kabiliyeti açısından bu ülkeler dikkat çekicidir. Diğer ülkeler ise bu açıdan oldukça zayıf bir performansa sahiptir. En dikkat çekici olanlar ise Merkez ve Orta Asya ülkeleri olup, şunlardır; Kırgizistan, Tacikistan, Kazakistan, Rusya, Özbekistan ve Azerbeycan. Bu ve benzeri geçiş ekonomileri son dönemlerde ağırlıklı olarak Madencilik ürünleri ihracatında dinamik hale gelmişlerdir. Hatta, dünya ekonomisi bağlamında son yılların en dinamik ülkeleri olarak sayılmaktadırlar (**WTO, 2002**).

Dolayısıyla geçiş ekonomilerinin ihracat performansı uluslararası rekabet gücü bağlamında değerlendirildiğinde Doğu Avrupa ülkelerinin, Merkez ve Orta Asya ülkelerine kıyasla çok daha yüksek bir performans sergilediği söylenebilir. İhracat performansı bağlamında yapılan bir değerlendirmede, tek başına ihracatın yapısının dünya

ticaretinin yeni dinamikleri ile uyumlu olup olmadığına bakılarak karar vermek kuşkusuz yeterli olmayabilir. İhracatın yapısının yanısıra toplam ihracat gelirlerindeki artışlara, GSYİH içindeki payına ve kişi başına ihracat miktarlarına da bakmak gereklidir. Tablo 8 bu amaçla hazırlanmış olup, buna göre geçiş ekonomileri içerisinde en yüksek ihracat değerine sahip ülkeler sırasıyla; Rusya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Ukrayna, Slovakya, Romanya, Kazakistan ve Slovenya'dır. En yüksek kişi başı ihracata sahip ülkeler ise sırasıyla; Slovenya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovakya, Hırvatistan, Litvanya, Letonya, Polonya B.Rusya ve Rusya'dır. İhracat/GSYİH değerleri açısından ise en yüksek değere sahip ülkeler sırasıyla; Turkmenistan, Estonya, Macaristan, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Kazakistan, Slovenya, Rusya ve Ukrayna'dır. Görüldüğü üzere en yüksek ihracat, En yüksek kişi başı ihracat ve İhracat/GSYİH değerleri kullanılmak suretiyle elde edilen değerler açısından da (Bkz. Tablo 8) ihracat performansı bağlamında en başarılı ülkeler Doğu Avrupa Ülkeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bütün geçiş ekonomileri ihracat performansları bağlamında zayıf bir tablo sergilemektedirler.

Tablo 7: Geçiş Ekonomilerinde İhracat Performansı (1995-1999 Yılı İtibariyle)

SEÇİL-MİŞ ÜLKE-LER	BİRİNCİL ÜRÜNLER İHRACATI		DOĞAL KAYNAK İÇERİĞİ YOĞUN İMALAT SAN. ÜRÜNLERİ İHRACATI		EMEK YOĞUN İMALAT SANAYİ ÜRÜNLERİ İHRACATI		TEKNOLOJİ YOĞUN İMALAT SANAYİ ÜRÜNLERİ İHRACATI		BEŞERİ SERMAYE YOĞUN İMALAT SAN. ÜRÜNLERİ İHRACATI	
	95-99 Dönemi Büyüme	Ihra-cattaki payı	95-99 Dönemi Büyüme	Ihracat-taki payı	95-99 Dönemi Büyüme	Ihra-cattaki payı	95-99 Dönemi Büyüme	Ihra-cattaki payı	95-99 Dönemi Büyüme	Ihra-cattaki payı
Macaris-tan	-4	12	6	3	11	14	38	46	32	23
Polonya	-3	16	0	9	5	27	7	19	11	26
Çek Cumh.	-6	10	-1	5	5	18	11	32	12	35
Estonya	11	30	16	9	10	21	27	27	10	12
Slovenya	0	6	-1	9	-1	21	3	25	3	37
Slovakya	-2	12	-2	6	5	15	5	23	13	40
Romanya	0	15	10	6	12	44	1	15	7	19
Bulgaris-tan	2	24	-6	12	12	32	-10	19	-7	12
Litvanya	-8	24	3	4	15	30	0	21	-1	10
Letonya	10	42	21	11	11	24	-1	11	3	12
Arnavut-luk	-10	16	-13	9	9	64	8	4	13	4
Hırvatis-tan	-3	17	0	6	2	40	-5	22	1	9
Makedon-ya	-16	17	-12	12	2	44	1	13	16	14
Azerbey-can	40	77	10	2	-9	2	-16	5	-14	2
B.Rusya	-9	21	-15	6	7	24	-7	30	13	19
Ermenis-tan	10	22	20	53	26	9	-21	12	18	4
Gürcistan	35	56	4	10	-24	2	13	12	-14	7
Kazakis-tan	3	57	4	23	-32	0	-7	7	8	11
Moldovya	-19	54	-4	2	1	20	-16	7	-9	17
Özbekis-tan	-12	68	-10	13	-1	11	-33	2	32	5
Rusya	-3	48	-1	10	8	3	-3	10	-11	11
Tacikistan	-19	34	9	46	23	16	18	1	-38	2
Türkmens tan	-18	56	52	1	54	19	-19	1	-17	1
Ukrayna	-8	31	-1	10	3	8	-15	17	-7	32
Kırgızis-tan	-12	45	48	42	-26	3	-11	7	-1	3

Kaynak: International Trade Center 2002 (intracen.org) verilerinden yararlanılarak tarafımızdan derlenmiştir.

Tablo 8: Geçiş Ekonomilerinde İhracat, İhracat/GSYİH ve Kişi Başı İhracat

	İhracat 2000 (Milyon $)	GSYİH 2000 (Milyar $)	Nufus (Milyon)	İhracat/GSYİH (%)	Kişi Başı İhracat
Ermenistan	300	2	4	15.0	75.0
Azerbeycan	1.750	4.9	8	35.7	218.7
B.Rusya	7.380	28.7	10	25.7	738.0
Estonya	3.175	4.9	1	64.8	3175
Gürcistan	330	3.2	5	10.3	66.0
Kazakistan	9.140	18.8	15	48.6	609.3
Kırgizistan	505	1.3	5	38.8	101.0
Letonya	1.865	6.9	2	27.0	932.5
Litvanya	3.810	10.8	4	35.3	952.5
Moldovya	470	1.4	4	33.6	117.5
Rusya	105.200	241	146	43.7	720.5
Tacikistan	780	1.1	6	70.1	130.0
Türkmenistan	2.700	3.9	5	69.2	540.0
Ukrayna	14.575	34.6	50	42.1	291.5
Özbekistan	3.010	8.8	25	34.2	120.4
Arnavutluk	260	3.8	3	6.84	86.6
Bulgaristan	4.725	12.4	8	38.1	590.6
Çek Cumh.	29.000	53.9	10	53.8	2900.0
Hırvatistan	4.390	20.2	4	21.7	1097.5
Macaristan	28.090	47.2	10	59.5	2809.0
Polonya	31.650	161.8	39	19.6	811.6
Romanya	10.365	37.4	22	27.7	471.1
Slovakya	11.905	20	5	59.5	2381.0
Slovenya	8.733	20	2	43.7	4366.5

Kaynak: World Development İndicators 2002'den derlenmiştir.

Geçiş ekonomileri bağlamında yukarıda sıraladığımız analizler ekonomik büyüme konularında olduğu üzere ihracat performansları bağlamında da geçiş ekonomilerinin kendi aralarında derin ayrılıklar gösterdiğine işaret etmektedir. Fischer ve Sahay (2000)'ın büyüme dinamikleri bağlamında cevaplamaya çalıştığı bu soruya ilişkin açıklamaları ihracat performansı bağlamında da geçerli olarak düşünülmektedir. Buna göre ülkelerin başlangıç koşulları, dış yardım seviyeleri, eğitim farklılıkları, sosyalist sistem içinde geçen yıl sayıları vb. faktörler ile Balcılar (2002)'nin vurguladığı kurumsallaşma düzeyleri arası farklılıklar temel kaynaklardır. Önemli olarak gördüğümüz bir diğer nokta ise eski sosyalist Doğu Avrupa ülkelerinin bağımsızlıklarını korumaları ve bu çerçevede Sovyet tipi bir ülkeler arası uzmanlaşma olgusundan uzak durabilmeleridir. Bu durum sosyalist sistem sonrası çöküşün sınırlı kalabilmesinin bu ülkelerdeki en önemli sebepleri arasındadır. Bu konuda önemli bir ampirik bulgu da Balcılar (2003)'e ait olup, yazar geçiş ekonomileri arasındaki ekonomik performans farklılaşmasının temel sebeplerinden birisinin ve belki de en önemlisinin "Governance" yani Yönetişim (belli bir ülkede otoritenin nasıl kullanıldığını belirleyen gelenekler ve kurumlar) farklılıklarından kaynaklandığına işaret etmiş ve bu bağlamda daha iyi bir Yönetişim sağlayabilen Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik performanslarının da Orta Asya ilkelerine kıyasla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.

4. Bir Geçiş Ekonomisi Olarak Kırgızistan Ekonomisi ve Uluslararası Ticaret

Kırgizistan, 1917 Ekim devriminden sonra 1924 yılına kadar Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dahil olmuş, 1924'te Kara-Kırgız Muhtar Oblastı adını almış, 1926'da Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti şeklinde adlandırılıp Rusya

Federasyonuna bağlanmıştır. 1936 yılında ise Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsüne geçirilerek 15 üyeli SSCB'nin bir üyesi haline gelmiştir. SSCB'nin dağılma sürecine girdiği 1980'li yılların son çeyreğinden itibaren önce resmi dil Kırgızca'ya çevrilmiş (2001 yılı Aralık ayında alınan bir kararla Rusça'da ikinci resmi dil olarak kabul edilmiştir), 1990 yılında Sovyet Sosyalist kelimeleri terkedilmiş, 31 Ağustos 1991'de siyasi bağımsızlık ilan edilirken, 10 Mayıs 1993'te ulusal para Som tedavüle sokularak Ruble bölgesinden de çıkmak suretiyle ekonomik olarak bağımsızlık ilan edilmiştir (**Solak, 2002: 566**).

4.1. Kırgızistan Ekonomisi ve 1990 Sonrası Makroekonomik Gelişmeler

SSCB içerisinde bulunulan dönemlerde birlik içi politikalar çerçevesinde üretim yapısı ve seviyesi belirlenen Kırgızistan'a biçilen rol genellikle tarım, hayvancılık, hammadde ve madencilik, enerji, hafif sanayi sektörleri, motor parçaları, alkol üretimi, inşaat malzemeleri, mobilya, silah sanayi ve küçük makineler imalatı sanayi alanlarında üretim ve ihracatını yapmak olmuştu (**Koichuev, 2001: 4**).

Kırgızistan, bağımsızlık sonrası izlediği politikalar çerçevesinde düşük-orta düzey reformcu geçiş ekonomileri arasında gösterilmektedir. Aradan geçen on yıldan fazla bir dönem içerisinde piyasa ekonomisine geçmekle ekonomik problemlerinin tümünü kısa bir zamanda aşarak Orta Asya'nın İsviçre'si olmayı bekleyen ve hedefleyen Kırgızistan, mevcut haliyle ciddi bir hayal kırıklığı yaşamıştır denilebilir. 1992 yılında hazırlıkları yapılan ve 1993 yılında reformlara başlanılan ülkede merkezi planlamalı ve fiyat kontrollü sistem hızla terk edilmiş (merkezi planlama kurumlarının çoğu 1992 yılında feshedilmiştir), ulusal para çıkarılıp, fiyatlar hızla liberalize edilirken, ticari yasalar ve tarım reformları yapılmış, bazı büyük ve önemli bankalar kapatılmış (sberbank gibi), özelleştirme hızla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu arada bağımsızlık öncesi SSCB ortak bütçesinden yapılan transferlerin kesilmesinin de etkisiyle kamudaki büyük girişimlere devletçe yapılan parasal yardımlar kesilirken, petrol ve enerji kaynaklarına yapılan subvansiyonlarda kaldırılmıştır (**Abazov, 2000: 41; Hatipağaoğlu, 2002: 181**).

Ancak, 1990 yılındaki 2.951 milyon dolarlık GSYİH, 2000 yılında 1.304 milyon dolar olabilmiştir. Fischer ve Sahay (2000)'e göre Kırgızistan'da GSYİH 1989:100 kabul edildiğinde 1995 yılında en düşük değerine 53.1'le ulaşmış, 1999 yılında ise bu değer ancak 66.2 olabilmiştir. Buna göre 1990-2000 dönemi yıllık ortalama üretim artışı %-4.1 olmuştur. Üretimin alt gruplarına bakıldığında bu değer tarımda %1.5, sanayi'de %-10.4, imalat sanayi'nde %-14.3 ve hizmetler sektöründe de %-6.4 olmuştur. Deliktaş ve Balcılar (2002)'ye göre de Kırgızistan l991-2000 döneminde büyük bir teknolojik gerileme yaşanmış olup, toplam faktör verimliliği yıllık ortalama %-13.3 olarak gerçekleşmiştir ve kuşkusuz bu çok büyük bir gerilemedir. Özellikle imalat sanayi'ndeki üretim azalışı çok fazladır. Nitekim katma değer seviyesi 1990 yılında 780 milyon dolar iken 2000 yılında sadece 83 milyon dolar olabilmiştir. Özelleştirme sürecinin istenilenleri vermedeki başarısızlığı da bu sürecin önemli bir parçasıdır. Zira, son yapılan araştırmalar ülkedeki özelleştirme sürecinin yeterli derecede olmadığını ortaya koymuştur. 1999 yılı itibariyle ülkedeki mevcut 552 sanayi işletmesinin %25'i çalışmamaktaydı ve 185 tanesi ise halen zarar etmekteydi (**Asanaliyeva ve Sansızbayeva, 2000: 145**). Bu gelişmelerle birlikte, ulusal ekonominin yapısı da değişmiştir. Tarım sektörünün toplam üretim içindeki payı 1990 yılında %34 iken, 2000 yılında %39'a çıkmış, sanayi'nin payı %36'dan %26'ya, imalat sanayi'nin payı %28'den %6'ya gerilerken, hizmetler sektörünün payı da %30'dan %34'e artmıştır (WDR, 2002). Açık ve gizli işsizlik hızla artmış, yatırım ortamı ise yeterince iyileşmemiştir, kayıtdışı ekonomi de %26-30 civarına yükselmiş ve yolsuzluk hızla

artmıştır (**Koichuev, 2002: 36**). Yatırım iklimi ile ilgili olarak 2001 yılı Eylül ayında İnstitutional Investor, kredi değerleme notunu 17.5 olarak açıklarken, Euromoney Credit Rating notu ise sadece 25.1 olmuştur. Bunun sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımları da tıpki yurtiçi yatırımlar gibi çok zayıf kalmıştır.

Gelirdeki azalışa paralel olarak (bankacılık sisteminde yaşanan krizler ve halkın güven bunalımıyla birlikte) ulusal tasarruflar milli gelirin %4.8'ine kadar gerileme göstermiştir. Bu gelişmenin doğal bir sonucu olarak ta dış borçlar Kırgız Merkez Bankası verilerine göre 1.738 milyon dolara çıkmıştır ki Dünya Bankası borç yönetim rasyoları çerçevesinde Kırgizistan aşırı borçlu-düşük gelirli (severely indebted) ülkeler arasında gösterilmeye başlanılmıştır. Ayrıca alınan dış borçlarla ilgili önemli bir problemde bunların reel sektör yerine belirli programlara (kanun tasarısı, eğitim, teknik elemanlara ödenen ücretler, vb. gibi) aktarılması olmuştur (**Koichuev, 2002: 36**).

Örneğin 1993-2002 arasında Dünya Bankasından alınan 621 milyon dolarlık kredinin 79 milyon doları tarım, 145 milyon doları sanayi ve ticaret, 149 milyon doları hukuk ve kamu yönetimi, 2 milyon doları iletişim, 5 milyon doları eğitim, 22 milyon doları içme suyu, 22 milyon doları taşımacılık, 64 milyon doları enerji-madencilik, 65 milyon doları sağlık ve sosyal hizmetler, 68 milyon doları da finansman olarak kullanılmıştır ki, bu kredilerin doğrudan gelir arttırıcı özellikleri çok düşüktür. Bunlar daha çok ekonominin dolaylı ve uzun vadede gücünü arttırıcı kredilerdir (**World Bank Country Brief Report, 2002**).

Kuşkusuz yukarıda aktarılan gelişmeler Kırgızistan ekonomisi için pek çok olumsuz gelişmeyi ifade etmekle birlikte son dönemlerde özellikle Rusya krizinin ardından ekonominin yeniden büyümeye başlaması (1997 yılında üretime başlayan Kumtor isimli altın üretimi yapan bir uluslararası madencilik firmasının bu süreçte önemi büyüktür), fiyatlar ve döviz kurunda istikrarın temin edilmesi, fakirliği azaltıcı programların (yapılan tahminlere göre halkın halen yarıdan fazlası fakirlik sınırının altında yaşamaktadır) uygulamaya konulması ve liberal bir dış ticaret rejimine geçilmesi bazı önemli olumlu gelişmelerdir.

4.2. Kırgızistan Ekonomisinde Üretim, Dış ticaret ve Politikalar

Kırgızistan ekonomisi bağımsızlık öncesi birlik politikaları çerçevesinde kendisine biçilen görev gereği birlik içi ticaret yapmaktaydı ve bu ticaret oldukça önemli miktardaydı. 1990'lı yılların başında yaklaşık 7 milyar dolarlık bir ticaret hacmi vardı (3.5 milyar dolarlık ihracat ve 3.7 milyar dolarlık ithalat). Bu değer sonraki yıllarda hızla gerilemiş ve 2000'li yıllara gelindiğinde yaklaşık olarak 1 milyar dolar olabilmiştir (505 milyon dolar ihracat ve 555 milyon dolarlık ithalatla – Bkz. Tablo 4). Kırgızistan'ın bağımsızlık sonrası başlangıç dönemlerindeki dış ticaret daralmasının temel sebebi etkinlikten uzak bir ticaret ve ödeme politikası ile yukarıda da değindiğimiz üretimdeki şiddetli daralmadır. Üretimdeki daralmanın önemli bir sebebi eski SSCB ülkelerinin ekonomik olarak içsel bir bağımlılığa sahip olmasıydı. Kırgızistan ticari ve diğer alanlarda hızlı reformlar yapmasına rağmen üretim ve ticaretteki şiddetli daralmaya engel olamamıştır. Eskiden genellikle politik sebeplerle kendisine biçilen rol çerçevesinde sadece birlik içi üretim ve ticaret yapan Kırgızistan'da bu üretim ve ticaret iktisadi etkinlikten uzaktı ve uluslararası rekabet şansı da beklenemezdi. Nitekim böyle de olmuştur. Yani, bir yandan içsel bağlantıların çözülmesiyle üretim şiddetle daralırken, diğer yandan da ticaret çöküşe geçmiştir (**Michalalopoulos ve Tarr, 1996: 3**).

Bu konuda etkili olan çok önemli bir faktörde SSCB'nin 1991'de çöküşünün ardından Kırgızistan'a SSCB ortak bütçesinden GSYİH'nın her yıl %13'ü miktarında verilen doğrudan transferlerin bir anda sıfıra inmesi olmuştur. Bu ani transfer kesilmesi,

dış borçlanma, aktiflerin elden çıkartılması, reel tüketim ve kamu harcamalarında şok düşüşlerle dengelenmeye çalışılmıştır. Ancak var olan üretim süreci bu gelişmelerden çok olumsuz etkilenmiş ve üretim ve ticaret hızla daralmıştır (**World Bank Country Brief Report: 2002**).

Bu sürecin bir başka boyutu da üretim mekanizmasının en önemli unsurlarından birisi olan kalifiye emek faktörünün çok önemli bir bölümünün (özellikle bağımsızlık ilanının hemen sonrası yıllarda olmakla birlikte, halen de devam eden bir süreçte) hızla Kırgızistan'ı terk etmesi olmuştur. Sadece 1989-1994 döneminde bu beyin göçü resmi rakamlara göre nüfusun %13'ne karşılık gelen 590.000 kişiydi (Abazov, 2000, s.56). Kırgızistan'daki yukarıda belirttiğimiz olumsuz gelişmelerin en önemli halkalarından biri de ihracat sektörlerinde görülen sınırlı gelişmedir. Halbuki ihracat özellikle dışa açık politikalar izleyen herhangi bir ekonomi için ekonomik büyümeyi de pek çok açıdan harekete geçirici (üretim, yatırım, istihdam ve ithalat kapasitelerinde artış, dış borç sorununa en iyi cevap gibi) içsel dinamiklere sahiptir (**Bkz. Balassa, 1985, 1986; Kazgan, 1988; Bhagwati, 2002**).

Kırgızistan'ın diğer pek çok geçiş ekonomilerinde olduğu gibi döviz gelirleri yeterince çeşitlenememiştir ve dış finansman imkanları da aynı şekilde çok kısıtlıdır. Zira, Kırgızistan'ın ihracat dışında döviz geliri ya yoktur, ya da çok azdır. Örneğin işçi dövizi gelirleri sıfıra yakınken, turizm gelirleri çok az (2000 yılı net turizm geliri sadece 5 milyon dolardır), doğrudan yabancı sermaye yatırımları yerinde saymakta (son iki yıldır negatif değerler geçerlidir) ve portföy yatırımları gibi kalemlerin toplam döviz gelirleri içindeki yeri de çok düşüktür. Dış borçlanma imkanları da aynı şekilde genellikle resmi kalkınma finansmanları gibi çoğu kez şartlılık içeren ve piyasa borçlanma imkanlarını harekete geçirebilmede sınırlı etkileri olan dar bir finansman grubu ile sınırlıdır. Halbuki bu ülkede bağımsızlık sonrası yeniden yapılanma için önemli miktarlarda dış borç kullanılmak zorunda kalınmıştır ve borçluluk rasyoları olumsuz bir seyir izlemektedir (**Bkz. Bangura ve diğ. 2000**). Kırgızistan'da Tablo 4'ten de görüleceği üzere dış ticaret rakamları aradan on yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen başlangıç değerlerinin oldukça gerisindedir. Ancak bu durum Kırgızistan için bir dış ticaretten uzaklaşma olarak ta algılanılmamalıdır. Tam tersine özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren uluslararası ticarete giderek artan bir katılımından sözedilebilir.

Bu bağlamda Kırgızistan'ın dünya ekonomisiyle entegrasyonu için çok önemli bir adımı Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ-WTO) üyelik olmuştur. Bu yönüyle Kırgızistan BDT-CIS ülkeleri içinde Aralık 1998 yılında tam üye olmakla bir ilki gerçekleştirmiştir. Kuşkusuz bu gelişme Kırgızistan'ın uluslararası piyasalara ulaşabilmesi, ticari uyuşmazlıklarda bir çözüm merci elde etmesi ve ekonomik yapısını piyasa ekonomisine dönüştürmesi için çok önemli fırsatlar vermiştir. Ayrıca kabul edilen yükümlülükler çerçevesinde de ticari liberalizm hızla genişlemekte ve ekonomik bozulmalar (distortions) azaltılarak etkinliğin arttırılmasına yardımcı olmaktadır (**Wang, 1996: 22; İMF, 2000: 44**).

Kırgızistan'ın uluslararası ticaret bağlamında son yıllarda attığı önemli bir adım ise bölgesel entegrasyonlara katılımdaki başarısıdır. Bu bağlamda BDT-CIS'ın aktif üyelerinden birisidir. 1992 yılında kurulan BDT-CIS, teorik olarak bir serbest ticaret sahası gibi planlanmakla birlikte (2003 yılıyla birlikte BDT-CIS'in bir serbest ticaret bölgesi haline getirilmesi çalışmaları yoğunlaşmıştır), gerçekte ödeme sistemlerindeki zayıflık, takas ticaretin olumsuzlukları gibi konular yüzünden pek başarılı olamamıştır. Son yıllarda bu eksiklik Rusya'nın girişimleriyle aşılmaya çalışılmakla birlikte BDT-CIS ekonomik olmaktan ziyade, daha çok bir siyasi entegrasyon sahası olarak kalmaktadır. Kırgızistan'ın bir diğer bölgesel entegrasyon girişimi 1994 yılında Özbekistan ve Kazakistan ile yaptığı Ekonomik Birlik Anlaşması iken, 1996 yılında da

B.Rusya, Rusya, Kazakistan ve Tacikistan ile gümrük birligi anlaşmasına imza atmıştır. Kırgızistan ayrıca Avrupa Birliği ile de 1995 yılında imzaladığı on yıllık bir ortaklık ve işbirliği anlaşmasına sahiptir (**Bkz. IMF, 2000: 40; DEİK 2002: 18**). Kırgızistan bölge ülkeleri ve dünya ekonomisiyle ilişkilerini arttırma konusunda önemli adımlar atmış olmakla birlikte pratikte CIS-BDT anlaşmasında olduğu gibi önemli sorunlar yaşamaya devam etmektedir. Bu sorunlar asıl olarak ekonomik anlaşmaların yeterince uygulanmadığındandır. Ayrıca, Dünya Ticaret Örgütü DTÖ-WTO'na üyelik anlaşması uluslararası ticaretteki en önemli partnerlerinin halen bu kuruluşlara üye olmamaları yüzünden henüz Kırgızistan'a yeterli bir destekte sağlayamamıştır. Bu bağlamda Kırgızistan'ın son yıllarda Özbekistan ve Kazakistan ile yaşadığı bazı önemli ticari uyuşmazlıklar dikkat çekicidir (**Bkz. IMF, 2000: 45**).

Kırgızistan, bağımsızlık sonrası genellikle uluslararası ticarette liberal bir rejim takip etmiştir. 1994 yılından 1998 yılına kadar bazı özel ürünler hariç tüm ürünler için ithalatta %10 tarife uygulanmıştır. 1999 ve 2000 yıllarında daha ileri adımlar atılmış ve son olarak ithalat listesini dört ana gruba bölerek en yüksek %20, ortalama olarak ta %5.21 tarife uygulamasına geçmiştir. Bu tarife oranlarında ithal ikame sanayiler için bazı ayarlamalar yapılmakla birlikte (örneğin 2001 yılında akümülatör, transformatör, bitkisel yağ ve bazı gıda ürünleri ithalatında tarifeler %5-10 civarında arttırılmıştır – Bkz. Dış Tic. ve San. Bak. Web Sitesi: mvtp.kg), genel tablo değiştirilmemektedir. Tarife dışı kısıtlamalar ve lisans uygulamaları bazı özel ürünlerde vardır (narkotik, silah, nükleer malzemeler, tütün ve alkol gibi).

İhracatta ise Avrupa Birliği ile yapılan anlaşma gereği tekstil sektörünün özel durumu hariç (gönüllü ihracat kotası) ve bazı özel ürünler hariç olmak üzere (askeri malzeme ve kıymetli metaller gibi) herhangi bir kısıtlama yoktur. Ayrıca ihracat üzerinde doğrudan bir sübvansiyon politikası da sözkonusu değildir (bunun temel sebebi DTÖ-WTO anlaşmasının bu konudaki emredici özelliğidir). Bu boyutuyla Kırgızistan bölge ülkeleri içerisinde dış ticaret rejimi bağlamında en liberal ekonomilerden birisi olup, Tablo 9 konu hakkındaki mukayeseli bilgileri özetlemektedir. Bu konudaki önemli bir ayrıntı ise Kırgızistan'ın izlediği liberal ve düşük oranlı ithalat tarifesi uygulamasının gümrük vergisi gelirlerindeki seviyesidir.

Tablo 9: BDT Ülkelerinde Tarife Oranları ve Genel Rating Seviyesi

	Ortalama Tarife	Genel Rating*
Ermenistan	3.7	1
Azerbeycan	12.0	5
Beyaz Rusya	12.6	8
Estonya	0.0	1
Gürcistan	10.0	2
Kazakistan	7.8	4
Kırgızistan	9.2	1
Letonya	5.3	1
Litvanya	4.5	1
Moldovya	8.9	1
Rusya	12.6	5
Tacikistan	8.0	1
Türkmenistan	0.5	7
Ukrayna	14.7	5
Özbekistan	29.0	10

Kaynak: İMF, 2000, S.39. (*): Rating notunun azalması ticaret rejiminin kısıtlamalardan giderek arınmasını ifade etmektedir.

Buna göre Kırgızistan'ın 2001 yılı gümrük vergisi gelirleri 301.4 milyon Som olup (yaklaşık 6.5 milyon dolar) GSYİH'nın %4'üne karşılık gelmektedir (Milli İstatistik Komitesi, 2002). Kırgızistan ekonomisi ve dış ticaret politikaları bağlamında önemli bir nokta da Serbest Bölgeler uygulamasıdır. Bishkek, Narın, Karakol ve Maymak olmak üzere Kırgızistan'da 4 Serbest Ekonomik Bölge (SEB) bulunmaktadır. Bu SEB'ler önemli ulaşım noktaları üzerinde, Çin sınırı boyunca demiryolu istasyonlarına ve gümrük noktalarına yakın bölgelerde bulunmaktadır. Bunların arasında bünyesinde barındırdığı şirket sayısı itibariyle en büyüğü ise Bişkek Serbest Bölgesi'dir (**DEİK 2002: 17**).

4.3. Kırgızistan'da Dış Ticaretin Yapısı

Kırgızistan ekonomisinde dış ticaretin hacmi 1990'lı yılların başından itibaren şiddetli bir gerilemenin ardından, artmaya başlamış ve son yıllarla birlikte ise 1 milyar dolar civarında bir sabitlenme göstermeye başlamıştır (Bkz. Tablo 10). Bu gelişme çerçevesinde önemli bir nokta dış ticaret açığındaki sürekli bir iyileşme olmakla birlikte, bunun temel sebebi ihracattaki kısmi iyileşmeler bir yana bırakılırsa ithalattaki gerileme olarak gösterilebilir. Dış ticaretin yapısını değişik şekillerde inceleyebiliriz. Tablo 10'daki verilere baktığımızda ihracat kalemleri içerisindeki 2001 yılı itibariyle en önemli ürünler; Kıymetli metaller (altın ihracatı olup, toplam ihracatın yaklaşık olarak yarısına karşılık gelmektedir), madencilik ürünleri, sebze-bitki ve hazır gıdalar, tekstil, ve makinelerden oluşmaktadır. İthalatın en önemli kalemleri ise; mineral-madencilik ürünleri (gaz, petrol vb. yakıtlar), kimyasal ürünler, makineler, hazır gıda, taşıt araçları ve tekstil ürünleridir.

Dış ticarete fonksiyonel açıdan baktığımızda ise (Bkz. Tablo 11), 2001 yılı itibariyle ihracatın %51.3'ünün ara malları, %18.6'sının ham maddeler, %12.1'inin tüketim maddeleri, %11.5'inin enerji ürünleri ve %6.6'sının da yatırım maddelerinden oluştuğu görülmektedir. İthalatta ise durum şöyledir; 2001 yılı itibariyle ithalatın %19.1'i ara malları, %6.8'i ham maddeler, %37.8'i tüketim maddeleri, %25.9'ı enerji ürünleri (gaz ve petrol gibi yakıt ithalatı) ve %12.4'ü de yatırım mallarından oluşmaktadır.

Tablo 10: Kırgızistan Ekonomisinde Dış Ticaret Dengesi ve Bileşimi (Milyon Dolar) (1993-2001)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İhracat (Fob)	339.6	340.0	408.9	505.4	603.8	513.6	453.8	504.5	476.1
İthalat (Cif)	447.8	317.0	522.3	837.7	709.3	841.5	599.7	554.1	467.2
Dış Tic. Den.	-108.2	23.0	-113.4	-332.3	-105.5	-327.9	-145.9	-49.6	8.9
İHRACAT									
-Hayvan Ürünleri	10.4	7.5	7.0	5.7	3.5	2.3	1.5	1.8	3.2
-Sebze-Bitki	5.2	5.7	27.3	42.6	33.2	25.8	18.0	14.4	13.3
-Bitkisel Yağ	1.5	0.2	0.8	0.5	0.4	0.3	0.5	0.5	0.0
-Hazır Gıda	41.9	46.5	84.4	126.5	76.8	71.7	53.4	37.3	32.7
-Mineral-Maden Ürün.	49.4	89.9	48.3	85.6	100.7	41.0	57.2	86.8	58.4
-Kimyasal Ürün	7.7	7.8	25.0	35.4	15.8	18.3	14.6	14.5	18.0
-Plastik-Kauçuk	2.6	2.0	2.0	2.7	4.9	2.3	4.0	6.1	4.0
-Deri	5.6	8.3	5.5	16.9	11.1	6.5	2.8	7.6	10.3
-Ağaç Ürün.	1.6	0.3	0.6	0.5	1.0	0.8	0.4	0.6	0.3
-Kağıt	0.4	1.9	0.7	1.4	1.5	3.6	0.6	0.4	1.2
-Tekstil	60.6	74.8	78.8	70.7	59.0	40.0	32.0	42.8	29.5
-Ayakkabı	2.1	0.7	1.6	1.7	1.2	0.9	0.2	0.2	0.5
-Taş-Toprak	11.7	14.9	9.2	14.8	14.4	12.6	5.3	4.2	5.2

-Kıymetli Metaller	-	0.1	0.2	0.1	185.1	196.4	183.6	196.9	226.7
-Ağır Metaller	54.5	47.4	69.0	42.8	32.3	21.4	27.0	34.8	15.3
-Makine San.	51.5	25.2	30.0	41.4	47.1	46.7	27.5	33.4	28.5
-Taşıt ekipm.	24.8	4.6	7.5	8.0	10.9	15.4	16.3	14.9	26.5
-Ölçü-Müzik Aletleri	2.0	1.6	1.3	1.2	1.0	2.1	1.5	3.3	1.3
-Silah-Cephane	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-Çeşitli İmalat	4.6	2.3	9.7	6.9	3.9	5.5	7.4	4.0	1.2
-Sanat Eserleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İTHALAT									
-Hayvan Ürünleri	5.3	1.5	3.1	6.1	6.3	11.5	3.7	4.2	3.3
-Sebze-Bitki	64.9	33.3	28.9	42.3	41.1	25.4	37.5	42.3	15.5
-Bitkisel Yağ	5.3	3.4	6.0	5.2	10.5	14.1	6.7	3.7	3.9
-Hazır Gıda	22.0	19.8	60.3	133.8	55.7	66.7	34.5	31.0	35.8
-Mineral-Maden Ürün.	175.0	189.1	195.5	248.5	216.8	221.3	128.7	133.3	129.5
-Kimyasal Ürün	22.7	25.4	30.9	50.3	71.4	89.0	60.9	59.3	67.3
-Plastik-Kauçuk	6.9	3.0	8.0	18.5	23.1	28.8	16.6	22.8	22.0
-Deri	1.9	0.7	0.8	0.9	0.7	0.9	0.6	2.3	4.1
-Ağaç Ürün.	8.2	2.5	5.5	9.6	9.7	11.0	4.5	7.0	5.2
-Kağıt	5.9	1.9	6.4	11	15.6	31.8	12.3	15.8	12.8
-Tekstil	23.4	47.9	23.6	17.7	45.2	53	34.2	35.2	28.8
-Ayakkabı	3.0	1.3	2.7	2.1	7.2	10.9	5.7	5.2	5.1
-Taş-Toprak	2.4	2.5	5.4	10.7	7.0	9.6	5.5	4.9	5.1
-Kıymetli Metaller	0.3	0.4	0.5	0.5	0.7	0.8	0.2	0.2	0.1
-Ağır Metaller	32.2	13.1	36.2	45.7	35.7	47.7	32.0	27.6	27.3
-Makine San.	21.5	42.6	63.4	161	105.8	146.7	148.9	98.2	56.5
-Taşıt ekipm.	29.4	12.8	30.0	45.8	33.3	41.8	29.0	41.8	31.8
-Ölçü-Müzik Aletleri	2.3	0.8	4.2	19.3	14.6	18.6	27.2	10.8	8.0
-Silah-Cephane	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-Çeşitli İmalat	1.0	1.7	10.9	8.7	8.9	11.9	10.1	8.5	5.1
-Sanat Eserleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kanak: Asya Kalkınma Bankası, 2002 (www.Adb.org).

Bu veriler itibariyle en dikkat çekici gelişme ise mevcut ekonomik yapının en fazla ihtiyaç duyduğu yatırım malları ithalatının seviyesinin düşüklüğüne karşın (ekonominin gelecekteki büyüme performansı için kilit öneme sahip ürünlerdir), tüketim malları ithalatının yüksek oranlı seviyesidir.

Bu durum ithal ikame sanayilerin en kolay ve en hızlı oluşabildiği alan olan temel tüketim malları üretiminde dahi ekonominin yeterli bir dinamizmden uzaklığına işaret etmektedir. Bu nokta ayrıca ileride değineceğimiz bavul ticareti gelişmelerinin de temel sebepleri arasındadır. Öte yandan, milli gelir ve ihracat içerisinde tarımsal ürünlerle madencilik sektörünün payının yüksekliği de önemli bir diğer darboğazdır. Zira, sözkonusu ürünlerin gelir ve talep esneklik katsayıları genellikle birden küçüktür. Ayrıca, bu ürünler iklim, rezervlerin ömrü vb. diğer doğal koşulların kısıtlayıcı koşullarına her zaman açıktır. Bu ise ihracat ve milli gelirde önemli dalgalanmalara de sebep olabilmektedir. Mevcut sanayi ürünleri içerisinde en önemli pay da kıymetli metallere aittir ki, bu ürünün (altın) dünya piyasalarında fiyatları da önemli dalgalanmalar gösterebilmektedir.

Tablo 11: Kırgızistan Ekonomisinde Dış Ticaretin Fonksiyonel Yapısı (Milyon Dolar) (1997-2002)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002*
İHRACAT (Toplam)	603.8	513.6	453.8	504.5	476.2	227.9
-Tüketim Maddeleri	119.8	88.8	64.1	57.5	57.3	32.2
-Ham Maddeler	126.8	113.2	110.3	121.1	88.6	56.9
-Ara Malları	234.7	240.7	200.0	212.8	244.2	115.3
-Yatırım Malları	35.2	42.0	25.7	30.5	31.5	11.9
-Enerji Ürünleri	87.3	29.0	53.6	82.5	54.5	11.7
İTHALAT (Toplam)	709.3	841.5	599.7	554.6	467.2	240.2
-Tüketim Maddeleri	219.2	259.9	181.3	205.9	176.7	68.4
-Ham Maddeler	54.4	74.7	29.1	18.7	31.8	17.8
-Ara Malları	105.9	126.9	107.5	93.7	89.0	34.5
-Yatırım Malları	122.9	172.7	160.2	107.2	57.7	39.3
-Enerji Ürünleri	206.6	207.3	122.8	129.2	121.0	80.1

Kaynak: NBKR, Balance of Payments Statistics 2002, p.26. (*): Ocak-Haziran dönemi.

Geçiş ekonomileri ve bu bağlamda Kırgızistan başlangıçta genellikle birlik içi ticaret yaparken, dünya ekonomisiyle entegrasyon çabaları neticesinde kendilerine yeni ticaret partnerleri bulma arayışına girmişlerdir. Kırgızistan bu bağlamda son yıllarla birlikte 100'den fazla ülke ile ticaret yapar hale gelmiştir (Bkz. Solak, 2002). Kırgızistan uluslararası ticareti ve eski SSCB dışındaki ülkelerle ticari ilişkisini aşamalı alarak arttırmıştır. BDT-CIS dışı ticaret gerçek sıfırdan başlayarak hızla artmış ve 2001 yılı itibariyle ihracatta %64.6, ithalatta ise %45.0 değerlerine ulaşmıştır (Bkz. Tablo 12,13). Dış ticarette yaşanan bu çeşitlenme önemli olmakla birlikte bu gelişme Kırgızistan'ın dış ticaretinin zaman içerisinde giderek tamamen BDT-CIS dışı olacağı anlamına ise gelmemektedir.

Tablo 12: Kırgızistan Ekonomisinde İhracatın Coğrafik Yapısı (Milyon Dolar) (1997-2002)

	1997	**1998**	**1999**	**2000**	**2001**	**2002***	**% Pay (2001)**
İHRACAT (Toplam)	603.8	513.6	453.8	504.5	476.2	227.9	100
BDT-CIS Ülkeleri	319.3	230.6	183.3	207.4	168.5	68.9	35.4
-Rusya	98.8	83.7	70.7	65.1	64.5	37.4	13.5
-Kazakistan	87.1	85.5	45.0	33.4	39.0	12.7	8.2
-Özbekistan	101.5	38.5	46.6	89.4	48.0	9.8	10.1
-Tacikistan	12.7	8.3	9.5	7.5	6.7	3.7	1.4
-B.Rusya	8.6	5.3	4.9	3.0	3.2	1.2	0.7
-Ukrayna	4.6	4.7	1.5	1.1	2.9	2.2	0.6
-Diğer BDT-CIS	5.9	4.5	5.2	7.9	4.2	2.1	0.9
BDT-CIS Ülkeleri Dışı	284.5	283.1	270.5	297.1	307.6	158.9	64.6
-Almanya	18.1	192.2	148.2	144.6	94.4	52.1	19.8
-İsviçre	162.3	1.1	18.1	34.1	124.2	53.0	26.1
-Çin	31.6	15.7	25.3	44.1	19.4	13.0	4.1
-İngiltere	1.4	1.6	12.4	18.8	14.1	4.1	2.9
-Türkiye	8.0	7.4	4.6	7.2	13.8	6.8	2.8
-ABD	17.9	7.6	11.2	2.8	7.1	5.7	1.5
-BDT-CIS Harici Diğer	207.6	58.6	68.8	79.6	158.8	31.6	33.3

Kaynak: NBKR, Balance of Payments Statistics 2002, p.26. (*): Ocak-Haziran dönemi.

Zaten fiili durum itibariyle de BDT-CIS ülkeleriyle ticaret halen çok önemlidir. Bunun önemli bir sebebi BDT-CIS ülkeleri arasındaki karşılıklı içsel bağımlılıktır. Ayrıca, coğrafi yakınlık ve ulaştırma maliyetlerinin düşüklüğü de önemlidir (Abazov, 2000, s.46). Kırgızistan'ın halen ihracatının %31.8'i, ithalatınınsa %50'si Rusya, Kazakistan ve Özbekistan'la yapılmaktadır. Ayrıca, bu ülkelerle imzalanmış ama henüz istenildiği ölçüde çalışmayan bölgesel entegrasyon anlaşmaları da bu süreci teşvik etmektedir. Benzer bir durum ise BDT-CIS ülkeleri ekonomisinin tek bir Sovyet bilimsel ve teknik, iktisadi ve başka tür Rusça kaynak ve haberlerle beslenmesinde yatmaktadır (**Koichuev, 2002: 119**).

Tablo 13: Kırgızistan Ekonomisinde İthalatın Coğrafik Yapısı (Milyon Dolar) (1997-2002)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	% Pay (2001)
İTHALAT (Toplam)	709.3	841.5	599.7	554.6	467.2	240.2	100
BDT-CIS Ülkeleri	435.8	440.7	259.3	299.0	257.0	140.9	55.0
-Rusya	190.8	204.1	109.4	132.6	85.1	42.2	18.2
-Kazakistan	69.6	75.3	72.7	57.4	81.8	50.2	17.5
-Özbekistan	128.6	122.2	50.0	75.1	66.7	38.4	14.3
-Türkmenistan	15.5	8.2	7.8	18.7	9.0	3.2	1.9
-Ukrayna	4.8	6.9	6.3	7.0	6.2	2.8	1.3
-B.Rusya	10.3	9.6	5.3	3.9	6.0	1.8	1.2
-Diğer BDT-CIS	16.3	14.3	7.8	4.4	2.2	2.4	0.5
BDT-CIS Ülkeleri Dışı	273.5	400.8	340.5	255.6	210.3	109.3	45.0
-Çin	32.5	44.4	36.9	36.9	48.5	24.5	10.4
-Almanya	38.4	53.1	47.3	25.2	24.3	10.6	5.2
-ABD	39.6	40.9	54.2	53.8	26.8	8.9	5.7
-Türkiye	43.7	37.4	23.1	26.8	15.8	7.1	3.4
-Kanada	5.2	14.4	25.4	11.3	10.9	3.8	2.3
-İngiltere	7.6	11.4	7.0	5.6	4.8	1.8	1.0
-Brezilya	-	13.9	1.2	0.3	1.8	0.5	0.4
-Küba	0.0	12.1	4.1	0.0	0.1	0.0	0.0
-BDT-CIS Harici Diğer	106.4	173.3	141.2	95.8	77.4	42.2	16.6

Kaynak: NBKR, Balance of Payments Statistics 2002, p.26. (*): Ocak-Haziran dönemi.

Dolayısıyla Kırgızistan'ın dış ticareti önümüzdeki dönemlerdede önemli ölçüde BDT-CIS bağımlı bir yapı göstermeye devam edecektir. Ancak bu yapının zaman içerisinde çeşitlenmesi de kaçınılmazdır. Nitekim gelişmeler bu yönde olup Tablo 12 ve 13'ten görüldüğü üzere bu yönde bir gelişim yaşanmaktadır. Buna göre Kırgızistan ekonomisinde BDT-CIS dışı ticarette en önemli ülkeler ihracatta, Almanya, İsviçre, Çin, İngiltere ve Türkiye iken, ithalatta ise, Çin, Almanya, ABD, Türkiye, Kanada ve İngiltere olmaktadır.

4.4. Kırgızistan'da Uluslararası Ticaretin Bavul Ticareti Boyutu

Kırgızistan ekonomisi bağlamında uluslararası ticaretin bir diğer önemli boyutu ise Bavul Ticaretidir (Shuttle Trade). Sadece Kırgızistan ekonomisi bağlamında değil tüm geçiş ekonomileri içinde bağımsızlık sonrası önemli bir ticaret kaynağı haline gelen bavul ticareti aslında yeni bir olgu olmayıp geçmişte de çeşitli ülkelerde sözkonusuydu. Ancak genellikle önemsiz bir boyuta sahip olması sebebiyle genellikle dikkatlerden kaçmaktaydı.

Halbuki geçiş ekonomilerinin ortaya çıkmasıyla beraber bu tür bir ticaret şekli ve pazarı hızla büyümüştür. Bavul ticareti bir uluslararası mal ticaret şekli olmakla birlikte genellikle resmi rakamlara girmez. Bu yüzden kayıt dışı ticaret olarak da adlandırılır. Bavul ticareti genellikle ülkelerarası seyahat eden bireylerin piyasalar arası fiyat farklılıklarından, gümrük vergilerinin bireyler için daha ucuz tarifeler içermesinden ve iç piyasanın değişen talep koşullarına yeterince hızlı uyum sağlayamamasından ortaya çıkmaktadır.

Bu koşullar ise genelde geçiş ekonomileri, özelde ise Kırgızistan ekonomisinde de yaşanmaktadır (Bkz. IMF, 1998 ; Yükseker, 2003). Bavul ticaretinin konusu genellikle tekstil-konfeksiyon ürünleri, gıda maddeleri ve hafif sanayi ürünleri şeklindeki tüketim malları ticaretidir. Kırgızistan ekonomisi bağlamındaki bavul ticareti genellikle BDT-CIS dışı ülkelerden ithalat ve iç piyasalara satışla sınırlı kalmamakta, dış piyasalara da (özellikle Rusya'ya) bavul ticareti yoluyla satış olmaktadır (Bkz. Tablo 14).

Tablo 14: Kırgizistan Ekonomisi ve Bavul Ticaretindeki Gelişmeler (1997-2002) (Milyon Dolar)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002*
İhracat						
Toplam	58.4	42.2	21.9	20.3	28.1	11.7
Resmi İstatistiklere Dahil Olan	31.4	20.8	13.2	13.9	24.0	10.4
-CIS	28.7	18.0	13.2	8.0	11.1	5.5
-CIS Harici	2.7	2.7	0.0	5.9	12.9	4.9
Resmi İstatistiklere Dahil Olmayan	27.0	21.4	8.7	6.4	4.1	1.3
-CIS	27.0	21.4	8.2	6.3	3.7	1.1
-CIS Harici	0.0	0.0	0.5	0.1	0.4	0.1
İthalat						
Toplam	82.4	100.5	58.3	56.7	50.9	21.4
Resmi İstatistiklere Dahil Olan	59.4	72.7	44.8	52.7	46.6	19.6
-CIS	13.8	15.4	11.6	19.3	7.0	3.5
-CIS Harici	45.7	57.3	33.2	33.4	39.6	16.2
Resmi İstatistiklere Dahil Olmayan	23.0	27.8	13.5	3.9	4.3	1.8
-CIS	13.3	14.2	9.7	3.5	3.6	1.5
-CIS Harici	9.7	13.6	3.9	0.4	0.7	0.3

Kaynak: NBKR, Balance of Payments Statistics July 2002, s. 26. (*): Ocak-Haziran.

Kırgızistan bağlamında bavul ticareti özellikle bağımsızlık sonrası işsiz kalan veya fırsatlardan istifade etmek isteyen genellikle de kalifiye binlerce insanın bu işe girmesiyle başlamıştır. Genellikle Çin, Almanya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Türkiye kaynaklı bavul ticareti sektöründe 1996 yılında bu işi yapan insan sayısı 600 000 civarında tahmin edilmekteydi. Günümüzde ise bu sayının ticaret hacmindeki azalma ve piyasaların tüketici taleplerine duyarlılığının artmasıyla giderek azaldığı tahmin edilmektedir (**Kyzy, 2001**). Nitekim Kırgızistan Merkez bankasının tahminleri çerçevesinde oluşturulan Tablo 14'deki veriler de buna işaret etmekte olup 1998 yılında yaklaşık 100 milyon değerindeki ithalat hacmi 2001 yılında 50.9 milyon dolara gerileme göstermiştir.

Zamanla çok daha fazla azalması ve giderek önemsiz hale gelmesi beklenen bavul ticaretinin görünen geleceği hakkında ise tarih vermek çok zordur. Bunu belirleyecek en önemli faktörler ise piyasa dinamikleriyle, bavul ticaretinin çerçevesini belirleyen dış ticaret rejimi olacaktır. Bavul ticareti de dahil edildiğinde Kırgızistan ekonomisinin ithalatı içindeki tüketim maddelerinin toplam ithalata oranı % 48.7'e çıkmaktadır ki, bu değer herhangi bir ekonominin ithal ikame sektörlerinin son derece zayıf olduğuna işaret eder. Genellikle bu ticarete konu olan malların kalitesi de fiyatlarına paralel olarak çok düşüktür.

Dolayısıyla bavul ticareti gelişmemiş veya gelişmekte olan ithal ikame sanayiler için pek çok olumsuzluklara neden olmaktadır. Bu konuda gerek yurtiçi üreticilerin gerekse konu ile ilgili ekonomi birimlerinin de yoğun şikayetleri sözkonusudur (**Koichuev, 2002: 123**). Bavul ticaretinin merkezi konumunda bulunan Rusya'nın dahi son yıllarda bu konuda engelleyici bir çok önlemi devreye soktuğu düşünülürse Kırgızistan ekonomisinin de bu bağlamda önümüzdeki dönemlerde girişimlerde bulunması kaçınılmaz gözükmektedir.

5. Kırgızistan İhracat Sektörlerinin Yapısal Zayıflıkları ve Bazı Öneriler

Kırgızistan ekonomisinin dış ticaretini analiz etmeye çalıştığımız önceki sayfalardan görüleceği üzere, dış ticaret çeşitli boyutlarda olmak üzere tipik bir geçiş ekonomisinin sorunlarını yaşamaya devam etmektedir. Milli gelir ve toplam dış ticaret hacmi hızla daralmış ve ülkenin en önemli döviz geliri kaynağı olarak ihracat ise, sanayi sektörünün çöküşüne paralel olarak büyük problemler içerisine girmiştir. İhracatın yarısı sadece bir altın üretimi yapan madencilik şirketi tarafından yapılmaktadır ve üstelik rezervler konusunda karamsar bir tablo sözkonusu olup 2010 yılı civarında biteceği tahminleri yapılmaktadır. Dünya Bankasının geleneksel ihracat sınıflandırmasıyla, ihracatın %16'sı gıda, %6'sı tarımsal ham maddeler, %12'si yakıtlar, %6'sı maden ve metaller ve %60'ı da imalat sanayi ürünlerinden oluşuyor gözükmekle birlikte bu tasnif şekli anlamlı olmaktan çok uzaktır. İhracat/GSYİH rasyosu %38.8 olmasına rağmen 30 civarındaki geçiş ekonomisi içinde kişi başına ihracat değeri (101 dolar) en düşük beşinci ülkedir. Bu sebeple ilave analizlere imkan veren tablolara ihtiyaç olup, Tablo 15 bu amaçla hazırlanmıştır. Bu tabloya göre Kırgızistan ekonomisinde 1994-1998 ve 1995-1999 dönemleri itibariyle anlamlı büyüme gösterebilen tek ihracat sektörü doğal kaynak içeriği yoğun imalat sanayi ürünleri olup, tüm diğer sektörler genel bir gerileme ile karşı karşıyadır. Bu haliyle Kırgızistan ekonomisi dışa açık fakir bir hammadde ekonomisini andırmaktadır. Zira birincil ürünler (primary products) ve doğal kaynak içeriği yoğun imalat sanayi ürünlerinin (natural resource intensive manufacture products) toplam ihracat içerisindeki yeri %87'e karşılık gelmektedir ve bu değer çok yüksektir.

Bu yapı, gelişmiş ülkeler ve yeni sanayileşen ülkeler ihracat yapısı ile kıyaslandığında hemen hemen tam tersi bir tablo olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca dünya ticaretinin gelişim dinamikleriyle de tamamen zıttır. Kırgızistan ekonomisi'nin ihracatında görülen bu yapısal özellikler Statik Mukayeseli Üstünlükler ve Faktör Donatım Teorisi ile örtüşen bir yapıdan da uzaktır. Zira, Kırgızistan, mevcut kaynaklarını dahi ihracata yönlendirmekte yetersiz kalmıştır. Bunun en önemli gerekçesi de Tablo 15'ten görüleceği üzere emek yoğun imalat sanayi ürünleri ihracatının dahi toplam içindeki yerinin %3'le sınırlı kalmasıdır.

Tablo 15: Kırgızistan'ın İhracat Performansı (1998 ve 1999 Yılları İtibariyle)

İHRACAT ÜRÜN GRUPLARI	1994-98 Dönemi Ortalama Büyüme Hızı	İhracat İçerisindeki Payı (% olarak) (1998 yılı)	1995-99 Dönemi Ortalama Büyüme Hızı	İhracat İçerisindeki Payı (% olarak)(1999 yılı)
Birincil Ürünler	-13	36	-12	45
Doğal Kaynak İçeriği Yoğun İmalat Sanayi Ürünleri	58	49	48	42
Emek Yoğun İmalat Sanayi Ürünleri	-32	4	-26	3
Teknoloji Yoğun İmalat Sanayi Ürünleri	-7	10	-11	7
Beşeri Sermaye Yoğun İmalat Sanayi Ürünleri	-44	2	-1	3

Kaynak: International Trade Center 2002 (intracen.org) verilerinden yararlanılarak tarafımızdan derlenmiştir.

Üstelik ihracattaki bu yapı Kırgızistan'ın ihracatı bağlamında son yıllardaki rekabet gücündeki pozitif gelişmelere karşın oluşabilmiştir. Kırgızistan'ın rekabet gücü

bağlamında IMF (2000), iki göstergeden hareketle son yıllarda olumlu bir gelişme yaşandığını ifade etmektedir. Birincisi, reel döviz kurundaki gelişmelerdir. Buna göre, Kırgızistan ekonomisinde özellikle 1998 Rusya krizinin ardından ulusal paranın (Som) hızlı değer kaybı ve daha sonraki yıllarda enflasyon ve kurlarda sağlanan istikrar neticesinde reel döviz kuru bağlamında artan bir rekabet gücü sözkonusudur.

İkincisi ise, birim emek maliyetlerindeki BDT-CIS ülkeleri içerisinde Kırgızistan'ın son yıllarda elde ettiği avantajdır. Tablo 16'dan da görüleceği üzere aylık ortalama ücretler bağlamında Kırgızistan, BDT-CIS ülkeleri içerisinde en düşük ücretlere sahip ülkelerden birisidir. Ayrıca, 1995 yılı değerleriyle kıyaslandığında aylık ortalama ücretlerin önemli ölçüde gerilediği birkaç ülkeden de biridir. Bu ise birim emek maliyetlerinde ve dolayısıyla ihracatın rekabet gücünde olumlu bir etki arzetmektedir.

Tablo 16: BDT-CIS Ülkelerinde Dolar Cinsinden Aylık Ortalama Ücretler (1995-1999)

	1995	1996	1997	1998	1999
Ermenistan	15.8	22.0	23.8	30.8	34.2
Azerbeycan	13.3	19.9	30.6	43.2	46.0
B.Rusya	65.1	90.6	86.2	100.1	70.2
Estonya	207.2	247.9	257.4	291.3	300.9
Gürcistan	7.6	18.0	27.4	31.1	33.0
Kazakistan	78.3	100.9	114.3	124.4	92.3
Kırgızistan	36.1	38.8	36.2	37.4	24.7
Letonya	129.0	172.2	213.0	255.6	268.7
Litvanya	169.8	179.1	206.6	226.1	241.0
Moldovya	31.9	40.8	47.2	46.9	28.5
Rusya	106.4	157.2	166.8	114.2	64.2
Tacikistan	5.9	9.0	8.9	11.3	10.0
Türkmenistan	4.8	14.6	34.0	51.3	61.8
Ukrayna	50.6	75.3	83.9	64.4	40.7
Özbekistan	36.0	53.8	55.7	57.3	66.3

Kaynak: IMF Staff Country Report, 2000.

Nitekim, Kırgızistan'ın dış ticaret partnerleriyle kıyaslamalı olarak yapılan göreceli birim emek maliyetleri ölçümlerinde de Rusya, Tacikistan ve Kore hariç bu yönde bir eğilim tespit edilmiştir (**IMF, 2000: 29, 37**). Dolayısıyla Kırgızistan ekonomisinde ihracat gelişmeleri yapısal anlamda ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Bunun en önemli sebebi de geçiş sürecinin ülkenin dışa açık büyüme stratejisi bağlamında bir üretim ekonomisi oluşturma ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisiyle bütünleştirilememesidir. Aslında bu sorun sadece Kırgızistan'a özgü de olmayıp pek çok geçiş ekonomisinin tipik sorunudur. Geçiş ekonomileri içerisinde bu süreci yakalayabilen ülkelerse sadece Baltık ülkeleri ve bazı Doğu Avrupa ülkeleridir. Halbuki Kırgızistan'da ülkedeki çok düşük sanayileşme olgusunun varlığı dikkate alınırsa, ithal ikameci sanayiler geliştirilebilir, karşılaştırmalı üstünlük yapısına sahip, sürükleyici sektörler belirlenmek suretiyle de bir ihracat atılımı başlatılabilir (**Egeli ve Emsen, 2002: 103**). Tabi bunun ön koşulu da ihracatın tıpkı Uzak Doğu ülkelerinde olduğu gibi bir devlet politikası haline getirilmesinden geçmektedir. Koichuev (2002)'in bu bağlamdaki bazı önemli gördüğü sektörler (özellikle BDT-CIS ülkeleri içerisinde üstünlüğe sahip olduğunu belirttiği ürünler olarak) şunlardır; sebze-meyve, şeker, alkollü içecekler, tütün, inşaat malzemeleri, hayvancılık ürünleri, su, iplik, kumaş, tekstil-konfeksiyon, hafif sanayi makineleri ve ürünleri, ayakkabı, mobilya, deri ürünleri, ceviz ve benzeri kuru yemiş ürünleri, enerji endüstrisi ürünleri ve madencilik ürünleri.

Kuşkusuz bu öneriler önemli olmakla birlikte bazı ilave öneriler de sıralanabilir. Bunların başında mevcut kaynakların harekete geçirilmesi gelmekte olup, Altın üretiminin geliştirilmesi, potansiyeli çok yüksek olan hidroelektrik endüstrinin harekete geçirilmesi ve komşu ülkelere daha fazla ihracatının sağlanması (bu konudaki en önemli açmazın yönetim, nitelikli personel ve finansman sorunları olduğu ifade edilmekle birlikte dış proje kredileriyle bu sorunlar çözülebilir), rezervleri yüksek olan Uranyum, Civa ve Antimon gibi ağır metallerin ihracatının sağlanması gerekmektedir. Nitekim bağımsızlık sonrası Uranyum üretimi tamamen durdurulmuştur. Antimon üretimi ise Çin'in piyasaya girmesiyle fiyatların hızla düşmesinden dolayı olumsuz etkilenmiştir. Ancak gelecekte potansiyel bir üretim alanı olma özelliğini korumaktadır. Kömür üretimi de halen çok yetersiz olup rezervlerin güçlülüğüne rağmen cari üretim bağımsızlık öncesi üretimin %25'i civarına gerilemiştir (**Hatipağaoğlu, 2002: 197**). Üstelik Kömür gereksinimi son yıllarda Kazakistan ve Almanya'dan ithalatla karşılanmaya başlanmıştır (**Koichuev, 2002: 119**).

Dolayısıyla bu gibi öncelikli alanlar tespit edilerek harekete geçilmesi gerekmektedir. Sanayi ve Dış Ticaret Bakanlığı başta olmak üzere devletin ilgili birimleri bu konularda bir ihracat politikası ve uygulama stratejisinin temellerini oluşturmalıdır. Bu konuda ilgili bakanlığın attığı bazı adımlar bu konudaki bilincin gelişmekte olduğu işaretlerini vermektedir. Örneğin, Sanayi ve Dış Ticaret Bakanlığı internet imkanlarını kullanmak suretiyle Web sayfalarında (Mvtp.kg) ihracat ürünleri, satıcı firma bilgileri ve hatta fiyat bilgileri vermeye başlamıştır ki, bu çok önemli bir gelişmedir.

6. Sonuç

Uluslararası ticaret gelişme dinamikleri bağlamında 1990'lı yıllarda önemli bir ivme almıştır. Bu gelişme, bir yandan ticaret hacmindeki önemli artışlar diğer yandan da ticaretin yapısal değişimi boyutlarıyla dikkatleri üzerine çekerken, giderek artan hızda olmak üzere bir katılım ve ticaret önündeki engellerin azaltılması olgusu yaşanmaktadır. Bu bağlamda, 1990'lı yılların dünya ekonomi tarihi açısından en önemli gelişmelerinden birisi de şimdilerde geçiş ekonomileri olarak adlandırılan eski Doğu Blok'u ülkelerinin kapitalist ekonomik sistemle bütünleşme çabalarıdır. Bu ekonomiler bağımsızlık sonrası dönemin başlarında üretim ve ticarette büyük gerilemeler yaşarken 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren, özellikle de Rusya krizinin sonrasında önemli ölçüde toparlanma sürecine girmişlerdir. Dünya ticareti içerisinde giderek artan bir aktif katılımları sözkonusudur. Ancak bu gelişmelerde geçiş ekonomileri eşit veya benzer bir gelişim süreci sergileyememiştir. Gerek üretim, gerekse ticaret performansları bakımından Doğu Avrupa ülkeleri ve Baltık ülkeleri daha üstün bir performans ortaya koymuşlardır. BDT-CIS ülkeleri ise bu süreçten en olumsuz etkilenen ülke grubunu temsil etmektedir.

Bir geçiş ekonomisi olarak Kırgızistan da benzer bir süreçten geçmiş olup, 1990'lı yılların başlarında çok önemli miktarlarda üretim ve ticaret daralmaları yaşamasının ardından, ancak son yıllarla birlikte makroekonomik istikrarı tesis edebilme konusunda mesafe alabilmişlerdir. Dünya ekonomisiyle entegrasyon konusunda aktif bir ülke olan Kırgızistan geçiş ekonomilerinin BDT-CİS grubu içerisinde DTÖ-WTO'ya üye olan ilk ülke olma unvanına sahiptir. Bölgesel entegrasyonlara katılma ve serbest bölgeler oluşturma konusunda da önemli adımlar atan bir ülke olan Kırgızistan, dış ticaretten beklediklerini halen yeterince alamamış durumdadır. Bunun temel sebebi yurtiçi üretimdeki olumsuz gelişmelerin bir türlü aşılamaması ve ihracat konusunda yeterli girişimlerin olmamasıdır. Mevcut haliyle Kırgızistan'ın ihracat performansı da çok zayıf bir tablo çizmekte olup, dışa açık fakir bir hammadde ekonomisini andırmaktadır.

En önemli sanayisi ve ihracatı 1997 yılında faaliyete geçen bir altın madenciliği işleticisi firma olan "Kumtor" kaynaklıdır (sanayi üretiminin ve ihracatın yaklaşık olarak %50'si). Dış ticaretin yönü giderek çeşitlenmekle birlikte halen önemli ölçüde BDT-CIS ülkeleriyledir. Bu durumun ileriki yıllarda da önemli ölçüde muhafaza edileceği görülmektedir. Öte yandan Kırgızistan'a özgü bir durum ve problem de bavul ticareti olup, son yıllarda azalmakla birlikte halen ciddi miktardadır.

Tüm analizler Kırgızistan'ın var olan üretim ve ihracat yapısının geliştirilmesi konusunda aktif politikaların ve mevcut potansiyelin harekete geçirilmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Önceki sayfalarda sıraladığımız öneriler çerçevesinde bir atılım içerisine girmesi Kırgızistan için kaçınılmazdır. Bunlara ilave olarak bazı önerilerimiz ise şöyledir; ihracat bilincinin oluşturulması, bunun için ilgili bakanlıkların ve yükseköğretim kurumlarının harekete geçirilmesi lazımdır, ihracatı finanse edecek kurumların oluşturulması gereklidir, girişimcilik teşvik edilmeli ve yatırım iklimini iyileştirecek düzenlemelere gidilmelidir. Bu aynı zamanda son derece önemli bir diğer faktör olan yabancı sermayenin de en önemli beklentisidir. Atıl bekleyen üretim birimlerini ekonomiye kazandıracak girişimler yapılmalıdır. Bavul ticaretini aşama aşama ortadan kaldıracak düzenlemelere ilave olarak, ithal ikame (özellikle tüketim malları için) sanayileri teşvik edecek bir ticaret rejimine geçilmesi gerekmektedir. Tüm bu ve benzeri önerileri harekete geçirecek potansiyel Kırgızistan ekonomisinde mevcuttur. Bunun içinse (Balcılar, 2003) tarafından ampirik olarak da ortaya konulan iyi "Yönetişim" (Governance) bir ön şart olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

ABAZOV, R., (2000), "**Ekonomik Geçiş ve Küresel Baskılar**", Avrasya Etüdleri Dergisi, Sonbahar/Kış, Sayı: 18.

APPLEYARD, D.-FİELD, A., (1998), **International Economics**, Irwin-McGraw Hill.

ASANALİYEVA, S. ve SANSIZBAYEVA, G.A. (2000), "**Kırgızistan Cumhuriyetinin Ekonomik Yapılanma Sorunları ve Ülkedeki Yatırım Ortamı**", Manas Üniversitesi Finansal Piyasalar ve Bankacılık Sempozyumu, 1,2 Haziran Bishkek

BAL, Harun, (2001) **Uluslararası Finansman**, Dış Borç Tönetimi ve Türkiye, Türkiye Bankalar Birliği Yayın No: 222, İstanbul.

BALASSA, B. (1985), "**Export Policy Choices and Economic Growth in Developing Countries**", Journal of Development Economics 18, s.23-35.

BALASSA, B. (1986), "**Dışa Açık Ekonomi Üzerine Makaleler**", (Derleyen:H.Avni Hedili), Maliye Bakanlığı APK Başkanlığı Yayın no:1986/270.

BALCILAR M. (2002), "**Geçiş Ekonomilerinin Büyüme Etkinliklerinin Bir Değerlendirmesi**", Manas Üniversitesi Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyum Bildirileri içinde, 2-4 Mayıs Bishkek.

BALCILAR, M. (2003), "**Başarılı Bir Geçişin Anahtarı İyi Yönetişim midir: Ampirik Kanıtlar**", Bishkek Devlet İktisat ve Ticaret Enstitüsü Kırgızistan Ekonomisi Konferansı, 18 Nisan 2003, Bishkek.

BANGURA, S. ve DİĞ.(2000), "**External Debt Management in Low-Income Countries**", IMF Working Paper, No: 2000/196.

BHAGWATI J. (2002), "**The Poor's Best Hope**", The Economist June 22.

DELİKTAŞ E. ve BALCILAR, M. (2002), "**A Comparative Analysis of the Productivity Growth in Transition Economies**", METU International Economics Conferance 2002, Ankara.

DELİKTAŞ E. (2002), "**Kırgızistan'da Özelleştirme Süreci**", Manas Üniversitesi Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyum Bildirileri içinde, 2-4 Mayıs Bishkek.

DOWLİNG, M. ROY, D., (2000), "**The Structure and Composition of International Trade in Asia: Historical Trends and Future Prospects**", Journal of Asian Economies, vol:11, s.301-318.

EGELİ, H.A. ve EMSEN, Ö.S. (2002), "**Geçiş Sürecinde Kırgızistan Ekonomisi**", Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:4.

FİSCHER, S. ve SAHAY, R. (2000), "**The Transiton economies After Ten Years**", NBER Working Paper no:7664.

FİSCHER, S., R. SAHAY Ve C.A. Vegh, (1996), "**Stabilization and Growth in Transition Economies: The Early Experience**", Journal of Economic Perspective, Vol: 10, No: 2, Spring, 45-66.

FİSCHER, S., R. SAHAY ve C.A. VEGH, (1996), "**From Transition to Growth: Evidence and Growth Prospectives**", IMF Working Paper, No: 98/52.

GÖKDERE, A. (2001), "**Küreselleşmeye Bakış**", AnkaraAvrupa Çalışmaları Dergisi, cilt:1, sayı: 1.

HATİPAĞAOĞLU, A.M. (2002), "**Merkezi Planlamanın Çöküşünden Dönüşüme: Kırgızistan'da Ne Oldu**", DTM Dergisi Yıl:7, Sayı:1.

HERNANDEZ-Cata, Ernesto, (1997), "**Liberalization And The Behaviour of Output During The Transition From Plan to Market**", IMF Working Paper No: 97/53.

HAVRYLYSYHYN, O., I. IZVORSKİ, ve R. VAN Rodeon, (1998), "**Recovery and Growth in Transition Economies 1990-97: A Stylized Regression Analysis**", IMF Working Paper, No: 98/141.

HUMMELS, David (1999), "**Have International Transportation Costs Declined**"

http://www.nber.org/~confer/99/itisi99/hummels.pdf

İYİBOZKURT, M. Erol (1983), "**İhracat Politikamız**", U.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, s.23-30.

KAZGAN, Gülten. (1988), "**Ekonomide Dışa Açık Büyüme**", Altın Kitaplar, İstanbul

KOİCHUEV, T. (2001), "**Dynamics and Development Of Problems of Kyrgzystan**", Reforma, No:1, p.4-13.

KOİCHUEV, T. (2002), "**Sovyet Sonrası Yeniden Yapılanma**", KTMÜ Yayın no:23, Bishkek.

KYZY G., (2001),"**Fıeld Reports:** Kyrgyz Shuttle-Trade In Crisis**",** Analyst, Wednesday/August 1, 2001

MİCHALOPOULOS C. ve TARR, D.G., (1996), "**Trade Performance And Policy in the New Independant States**", World Bank, Washington D.C.

SOLAK, Fahri, (2002), "**Kırgızistan'da Dış Ticaretin Gelişimi ve Türkiye ile İlişkiler**", Yeni Türkiye-Türkler Dergisi, Cilt:19 Sayı:1.

TANDIRCIOĞLU, H., (2002), "**Geçiş Ekonomilerinde KİT'ler ve Özelleştirme**", Manas Üniversitesi Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyum Bildirileriv içinde, 2-4 Mayıs Bishkek.

WANG, Z. K. (1996), "**Integrating Transiton Economies into the Global Economy**", Finance Development, vol:33 no:3 s.19-22.

YÜKSEKER, H.Deniz, (2003), "**Laleli-Moskova Mekiği**", İletişim Yayınevi, İstanbul.

-ADB (2002), **Asya Kalkınma Bankası Internet Web Sitesi** (adb.org).

-DEİK (2002), "**Kırgızistan Ekonomisi**", Deik, İstanbul.

-DTM, (2002), **Türkiye'nin İhracat Stratejisi**, Ankara. (www.foreigntrade.gov.tr).

-IMF (1998), "**Shuttle Trade**" Eleventh Meeting of the Balance of Payment Statitistics.October 21-23. Washington D.C.

-IMF (2000), "**Kyrgyz Republic**", IMF Staff Country Report No:00/131.

-IMF (2000), "**Transition Economies: An IMF Perspective on Progress and Prospects**", November 3. IMF, Washington D.C.

-ITC (2002), **International Trade Center Internet Web Sitesi** (intracen.org).

-KSC (2002), **Kırgızistan Milli İstatistik Komitesi Yıllık İstatistikleri**.

-MVTP (2002), **Kırgızistan Sanayi ve Dış Ticaret Bakanlığı Internet Web Sitesi** (mvtp.kg).

-NBKR (2002), **Balance Of Payment Statistics**, July.

-WDR (2002), **World Development Indicators**, World Bank Washigton D.C.

-World Bank (2002), "**Kyrgyz Republic Country Brief Report**", Washington D.C.

-WTO (2001), **Annual Report**. Geneva.

-WTO (2002), **Annual Report**, Geneva.

-WTO (2002), **World Trade Statistics**, Geneva.

-WIR (2001), **World Investment Report**, United Nations.